

талановиту родину Кричевських, але обмежуся ще тільки двома наймолодшими: Кононовим і Сидоруком.

Палітра Сидорука небагата на фарби, проте який вільний, широкий, благородно-стриманий живопис у його невеличких картинках, таких же простих, як їхні назви: «Весна», «Поле», «Річка», «Хата». Як сильно схопив він промінь сонця в «Ранку на селі»! Яка гарна в Кононова «Місячна ніч», як невимушено вільно й весело стоять його «Парубок з дівчиною»!

Скульптури на виставці небагато: дві вітрини з настільними і дрібними речами, кілька голів та два бюсти. У вітринах варті на увагу: різьблена з дерева невимовно трагічна фігурка «Полонений» Оверчука, динамічні «Композиції» Березовського, «Козак» і «Дон Кіхот» Кавалерідзе. Останній як щодо образу, так і щодо виконання є наслідуванням Дом'є. Чуттєво пророблений жіночий торс Клімова. Приємне враження справляють пластичні, але трохи неохайні голови Діндо. Пан Жук хотів налякати глядача бородатим «Чаклуном», але справді страшним вийшов у нього бюст Кропивницького.

Про графіку й декоративне мистецтво згодом.

Проф. Гиляров.

Гиляров С. На виставці // Нове українське слово. – 1943. – 8 липня.

*ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 34964, т. 2, арк. 35–38.
Копія. Машинопис.*

Безручко А. Сергей Алексеевич Гиляров: судьба учёного и искусствоведа на фоне войны.

В статье на основе малоизвестных архивных документов исследуется судьба ученого, педагога и искусствоведа Сергея Алексеевича Гилярова.

Ключевые слова: Сергей Гиляров, искусствоведение, Киевский музей искусств.

Bezruchko A. Serhiy Hilyarov: the fate of the scientist and art critic of the war.

Based on little-known archival documents the life of Serhiy Hilyarov, the scientist, teacher and art historian, is investigated.

Key words: Serhiy Hilyarov, art history, Kyiv art museum.

*Олександр Пагіря**

Протистояння і переговори між УПА та угорськими окупаційними військами на Волині та Південному Поліссі в 1943 р.

У статті на підставі маловідомих документів органів державної безпеки УРСР аналізуються військово-політичні стосунки між командирами УПА й угорських окупаційних військ на території Волині та Південного Полісся в 1943 р.

Ключові слова: УПА, угорські окупаційні війська, Волинь, Полісся.

У комплексі стосунків Української повстанської армії (УПА) з різними військово-політичними силами на території Західної України у завершальний період Другої світової війни особливе місце посідають її взаємини з військами країн — союзників Німеччини на Східному фронті. Найбільш активно та масштабно з усіх армій — сателітів Третього рейха з українськими повстанськими силами у 1943–1944 рр. контактували угорські окупаційні війська, які виконували поліційно-охоронні функції у німецькому оперативному тилу на території Волині та Полісся. Стосунки між УПА та угорською королівською армією в 1943–1944 рр. на території Західної України пройшли декілька етапів у своєму розвитку і, залежно від низки чинників, варіювалися від активного збройного протистояння до спроб проведення мирних переговорів про взаємний ненапад.

Це дослідження присвячене аналізу комплексу проблем, пов'язаних з військово-політичними стосунками між командуваннями УПА й угорських окупаційних військ на території Волині та Південного Полісся в 1943 р.

Проблема повстансько-угорських взаємин у роки Другої світової війни сьогодні недостатньо актуалізована у вітчиз-

** Пагіря О.М. — головний спеціаліст Галузевого державного архіву Служби безпеки України.*

няній та зарубіжній історіографії. Серед істориків, які побіжно зверталися до цієї теми в контексті дослідження переговорної активності між УПА та угорськими окупаційними військами на території України, слід назвати А. Боляновського¹, М. Держалюка², Л. Лещенка³, В. В'ятровича⁴, В. Деревінського⁵, Д. Веденєєва⁶. В угорській історіографії зазначену проблему, спираючись

¹ *Боляновський А.* Переговори УПА з угорською армією (кінець 1943 – поч. 1944 рр.) // *Україна в минулому.* – К.; Львів, 1995. – Вип. 7. – С. 52–60; *Боляновський А.* До питання про політичну стратегію українського визвольного підпілля в 1944 р. // *Галичина / Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис.* 100 років від дня народження Романа Шухевича. – Івано-Франківськ, 2008. – № 14. – С. 335, 336.

² *Держалюк М.* Взаємини УПА з угорськими військами у 1944 р. // *Пам'ять століть / Микола Держалюк.* – К., 1997. – № 1. – С. 138–141; *Держалюк М.* Україна в концепціях і доктринах Угорщини // *Українська державність в ХХ ст. Історико-політичний аналіз.* – К.: Політ. думка, 1996. – С. 163–176.

³ *Лещенко Л.О.* «Українське питання» в дипломатичній історії Другої світової війни (1939–1945) // *Нариси з історії дипломатії України / О. І. Галенко, Є. Є. Камінський, М. В. Кірсенко та ін. За ред. В. А. Смолія.* – К., 2001. – С. 519–524.

⁴ *В'ятрович В.* Україно-угорські переговори // *Українська Повстанська Армія в боротьбі проти тоталітарних режимів / Голова ред. кол. Юрій Сливка (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України).* – Львів, 2004. – Вип. 11. – С. 170–175.

⁵ *Деревінський В.* Ставлення ОУН(Б) і УПА до сусідніх народів та національних меншин. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – С. 108, 109.

⁶ *Веденєєв Д.В.* Розвідувальна діяльність УПА (1943–1945) / *Дмитро Валерійович Веденєєв // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки.* Зб. наук. праць / Ін-т історії України НАН України. – К.: Наукова думка, 2004. – Вип. 10. – С. 405, 406; *Веденєєв Д. В., Биструхін Г.С.* Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945). Монографія / *Нац. акад. СБ України, Укр. ін-т воєнної історії / Дмитро Валерійович Веденєєв, Григорій Сергійович Биструхін.* – К.: Генеза, 2006. – С. 275–277.

на угорські архівні матеріали, вивчав І. Ровос⁷. У польській історичній науці спробу створити узагальнююче дослідження з теми відносин між УПА та угорською армією зробив Г. Мотика у монографії «Українська партизанка»⁸.

За даними угорських істориків, у роки Другої світової війни військове та політичне керівництво Угорщини під тиском Берліна відправляло для виконання поліційно-охоронних функцій в оперативному тилу Східного фронту: в 1941 р. — шість (102-гу, 105-ту, 108-му, 111-ту, 121-шу та 124-ту бригади), в 1942 р. — дві (додатково 114-ту та 117-ту бригади), в 1943 р. — дві (1-шу, 201-шу дивізії) і в 1944 р. — три угорські окупаційні частини⁹. Після розгрому 2-ї угорської армії на Верхньому Дону в січні–лютому 1943 р. під час проведення контрнаступальної операції РСЧА у ході битви під Сталінградом угорські окупа-

⁷ *Ravasz István.* Ukrán-magyar kapcsolatok – fél évszázaddal ezelőtt // 60 років від початку Другої світової війни: *Мат. міжн. наук. конф.* – Ужгород: Мистецька лінія, 2001. – С. 37–45; *Ravasz István.* A Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban. 1914–1945. – Budapest: Püldo Kiadó, 2003. – Old. 132–134; *Ravasz István.* Magyar katonák és ukrán nemzeti partizánok // *És Újfént Hadiidők (avagy: a «boldog békeidők» nem térnek vissza).* 1939–1945. Felelős kiadó: Dr. Holló József / *NM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum.* – Budapest: Petit Real Könyvkiadó, 2005. – Old. 124–128; *Ravasz István.* Ukrán-magyar katonai kapcsolatok A XX. Század Első Felében // *Україна-Угорщина: спільне минуле та сьогодення: Мат. міжн. наук. конф. (Київ, 14–16 квітня 2005 р.) / Відп. ред. В. А. Смолій.* – К.: Ін-т історії України, 2006. – Old. 211–220.

⁸ *Motyka G.* Wojska Węgierskie na Wołyniu i w Galicji Wschodniej 1941–1944 / *Grzegorz Motyka //* *Сторінки воєнної історії України: зб. наук. ст. / Ін-т історії України НАН України.* – К. 2002. – Вип. 6. – С. 31–33; *Motyka G.* Węgrzy a konflikt polsko-ukraiński w latach 1939–1953 / *Grzegorz Motyka // Tygiel Narodów. Stosunki społeczne i etniczne na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitey.* 1939–1953. Wyd. 1. – Warszawa, 2002. – S. 376–383; *Motyka G.* Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii; *Institut Studiów Politycznych PAN / Grzegorz Motyka.* – Warszawa: Oficjalna Wydawnicza Rytm, 2006. – S. 271–280.

⁹ *Gyula Vargai.* Magyarország a másodíc világháborúban. – Budapest, 2001. – Old. 215.

ційні війська, які перебували на території СРСР, отримали підкріплення.

22 січня 1943 р. А. Гітлер віддав наказ про відступ 2-ї угорської армії з лінії фронту поблизу Дону та передислокацію в район Белгорода для подальшого переформування залишків угорських військ. Під час переговорів з начальником угорського генштабу Ф. Сомбатхеї 1 лютого 1943 р. фюрер запропонував сформувати зі штабу 2-ї угорської армії командування угорських окупаційних військ. До їх складу мали увійти шість піхотних дивізій. Попередньо планувалося, що угорські окупаційні війська будуть призначені для виконання охоронних функцій в оперативному тилу Східного фронту та боротьби проти партизан, а також в окремих випадках будуть залучатися до бойових дій на фронті. Однак, зважаючи на погане озброєння, низький рівень морально-психологічного стану, непридатність угорських гонведів до участі у масштабних військових операціях, від останньої функції довелося відмовитися¹⁰.

Залишки розбитої на Дону 2-ї угорської армії (70 000 осіб) за домовленістю між угорським командуванням та верховним командуванням вермахту (ОКВ) в лютому 1943 р. були зосереджені на правому березі Дніпра для переформування. Згідно з директивними інструкціями угорського генерального штабу, за березень 1943 р. вони мали утворити два армійських корпуси в складі чотирьох повних дивізій для виконання окупаційних завдань у німецькому тилу. 14 березня 1943 р. в Будапешті відбулося засідання представників Міністерства оборони, генерального штабу та штабу 2-ї угорської армії щодо подальшої реорганізації угорських військ на Східному фронті. На ньому було вирішено створити спільне командування для всіх угорських частин на Східному фронті, позбавивши тим самим угорські війська німецького контролю на нижчому рівні. 16 березня 1943 р. було прийняте рішення повернути залишки 2-ї угорської армії на батьківщину і в той же час замінити їх двома свіжи-

¹⁰ Dombrády L. *Army and politics in Hungary 1938–1944* / Edited by G. Rázsó. Translated by E. Arató. – New York: Columbia University Press, 2005. – P. 425.

ми армійськими корпусами з Угорщини. Транспортування угорських військ розпочалося всередині квітня 1943 р.¹¹

1 травня 1943 р. у Києві з військового штабу розбитої на Дону 2-ї угорської армії було сформоване командування угорської окупаційної армії (Magyar Megszálló Hadsereg)¹², яке 22 травня 1943 р. очолив генерал-полковник Гейза Лакатош. Йому підпорядковувалися всі угорські війська на Східному фронті. Замість двох оперативних груп — «Схід» (район Прип'ятських боліт у Білорусії та північної частини Сумської і Чернігівської областей України) та «Захід» (Правобережна Україна, Волинь, Південне Полісся та північно-східна частина Галичини зі Львовом), що існували ще з початку 1942 р., були створенні 7-й та 8-й угорські королівські корпуси. До складу 7-го корпусу увійшли 18-та, 25-та, 121-ша та 124-та піхотні дивізії, а до 8-го корпусу — 102-га, 105-та, 108-ма та 201-ша легкі піхотні дивізії¹³. При штабах корпусів існували німецькі оперативні штаби зв'язку та оперативні групи зв'язку, які забезпечували координацію зусиль двох командувань¹⁴.

Угорське військо та політичне керівництво неодноразово зверталося до Берліна з проханням вивести угорські війська з радянської території. Однак німецьке командування в якості поступки погодилося лише замінити залишки 2-ї угорської армії на новоукомплектовані частини з Угорщини. Попри обіцянки німецького командування, в угорських тилових частинах не була здійснена модернізація озброєння. За спогадами Гейзи Лакатоша, вся важка зброя піхоти була замінена автоматичною зброєю. Окрім виконання завдань з охорони тилу, угорські окупаційні війська за наказом німецького командуван-

¹¹ Dombrády L. *Katonapolitika és hadsereg 1920–1944*. – Budapest, 2000. – Old. 198–200.

¹² У зв'язку з цим угорську окупаційну армію інколи ще називають «мертвою армією».

¹³ Gyula Vargai. *Magyarország a másod világháborúban*. – Budapest, 2001. – Old. 290.

¹⁴ Мюллер-Гиллерюранд Б. *Сухопутная армия Германии 1933–1945 гг.* – М.: Изобрафус, 2002. – С. 339.

ня в окремих випадках також залучались до боїв з радянськими військами на фронті, що спричиняло катастрофічні втрати в угорських частинах¹⁵.

На території України на початок травня 1943 р. головні угорські окупаційні сили (близько 50 000 осіб), об'єднані в 7-й угорський королівський корпус, були розташовані вздовж залізничних шляхів Львів–Київ і Ковель–Київ. Командування 7-го корпусу складалося з колишнього командного складу 2-ї армії і не мало власного військового штабу. Штабні функції тут виконували командири дивізій, які одночасно обіймали посади командних офіцерів окупаційної групи «Захід». Першочерговим завданням угорських окупаційних військ стала охорона ліній комунікації (залізниць, шосейних доріг, мостів та переїздів), військових та господарських об'єктів, адміністративних пунктів від нападів радянських партизан, збройних формувань українського та польського підпілля в тилкових оперативних районах Східного фронту. Як зазначалося з цього приводу в розвідувальних донесеннях радянських партизан,

«васальні частини, головним чином угорські та румунські, у своїй більшості є основними частинами військ противника, що перебувають на охороні тилу та діють проти партизан. [...] В основному проти партизан німці кидають мадярські частини»¹⁶.

З угорських окупаційних військ були сформовані гарнізони у великих опорних пунктах на Волині для охорони важливих залізничних вузлів. Так, за даними українського штабу партизанського руху, гарнізон столиці Рейхкомісаріату «Україна» м. Рівне нараховував 8000 осіб і складався з 5000 угорців і 3000 німців. Близько 5000 угорців нараховував також гарні-

¹⁵ Gyula Vargai. Magyarország a másodíc világháborúban. – Budapest, 2001. – Old. 215–217; Русак А. Союзники гитлеровской Германии в войне против СССР. 1941–1945. – К.: Ин-т истории Украины НАН Украины, 1998. – С. 87, 88; Руденко Н.М., Русак А.В. Армия фашистского агресора: від перемог до поразок. 1941–1945 рр. (Морально-психологічний аспект). – К., 1997. – С. 10.

¹⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 62, оп. 1, спр. 182, арк. 17.

зон м. Києва. У населених пунктах Овруцького, Коростенського та Лугинського районів Житомирщини, за даними радянських партизан, станом на 2 квітня 1943 р. було сконцентровано до 30 000 угорських солдат та офіцерів, які раніше входили до складу розбитих під Воронежем в січні–лютому 1943 р. 14-ї та 51-ї угорських піхотних дивізій¹⁷. Гарнізон м. Сарни складався з 2000 мадярів*¹⁸. В м. Овруч розташовувалися штаби 3-ї та 9-ї бригад загальною чисельністю до 10 000 осіб¹⁹. В Коростені дислокувався штаб однієї з угорських дивізій, яка сформувала гарнізон міста загальною чисельністю до 5000 гонведів²⁰. У районному центрі Холми на Житомирщині базувалися 4000 угорців зі штабом однієї з дивізій²¹. Гарнізони з угорських вояків були також сформовані в низці великих міст і районних центрів на Житомирщині та Кам'янець-Подільщині: Шепетівка (200 ос.), Бердичів (600 ос.), Славути (350 ос.), Хлупляни (500 ос.), Мозир (1000 ос.), Покалів (900 ос.), Гладкевичі (700 ос.), Олевськ (600 ос.), Єльськ (500 ос.), Лугини (1200 ос.), Бежи (1000 ос.), Рудня-Мечна (1300 ос.), Михайлівка (1000 ос.) тощо²².

Окрім цього, значні військові сили угорців були зосереджені в охоронних гарнізонах Сумської та Чернігівської областей, де брали активну участь у каральних акціях проти загонів радянських партизан, що входили до складу Сумського партизанського з'єднання під командуванням О. Сабурова та з'єднання С. Ковпака, а також українського мирного населення. Часто під час здійснення облав на радянських партизан у лісах Чернігівщини та Сумщини угорські війська спалювали населені пункти, розташовані в районі безпосередніх бойових дій, знищуючи

¹⁷ ЦДАГО України, ф. 62, оп. 1, спр. 222, арк. 51, 144; спр. 227, арк. 101.

* Етнонім «мадяри» застосовується для позначення угорців як синонім.

¹⁸ ЦДАГО України, ф. 62, оп. 1, спр. 227, арк. 133.

¹⁹ Там само, арк. 109, 156.

²⁰ Там само, арк. 155.

²¹ Там само, спр. 198, арк. 83.

²² Там само, спр. 227, арк. 92–219; спр. 198, арк. 89.

цивільне населення. У звіті радянських партизан про діяльність мадярських військ на території України зазначалося:

«[їхні] солдати відрізняються крайнім людоненависництвом стосовно мирного населення, не відстаючи у звірствах від своїх німецько-фашистських господарів».

Поряд із цим відмічалось, що вони дуже бояться партизан, а загальний моральний стан угорських вояків вкрай низький, що визначає їх відверте небажання воювати далі за німецькі інтереси²³.

Поразки Німеччини та її союзників у битві під Сталінградом на початку 1943 р. значною мірою розвіяли ілюзії угорського військового командування щодо успішного завершення війни для гітлерівської коаліції. Наприкінці січня 1943 р. начальник угорського генерального штабу генерал-полковник Ф. Сомбатхеї, аналізуючи воєнну ситуацію на фронтах, дійшов висновку про необхідність здійснення опору Німеччині в окремих питаннях німецько-угорських відносин. Однак, на його думку, тоді остаточний розрив альянсу між країнами був не на часі, бо дії угорського уряду у цьому напрямку могли спровокувати Німеччину до встановлення в Угорщині правого уряду²⁴. На зламі 1942–1943 рр. угорські військово-політичні кола обрали вичікувальну позицію у світовому міждержавному воєнному конфлікті, вважаючи, що після поразки 2-ї угорської армії війна для Угорщини фактично скінчилася. Сам німецький рейхсканцлер з прихованою недовірою ставився до угорців, які, на його думку, вміли «спритно уникати всіх труднощів та злиднів цієї війни» і водночас висловлювали претензії на різні території після її закінчення²⁵.

ОУН з початку лютого 1943 р. увійшла у стадію переформування власних військових загонів та боївок у повстанську ар-

²³ ЦДАГО України, ф. 62, оп. 1, спр. 222, арк. 33, 34.

²⁴ *Dombrády L. Army and politics in Hungary 1938–1944* / Edited by G. Rázsó. Translated by E. Arató. – New York: Columbia University Press, 2005. – P. 420, 421.

²⁵ *Тревор-Понер Х. Застольные беседы Гитлера. 1941–1944.* / Пер. с англ. А. С. Цыпленкова. – М.: ЗАО «Центрполиграф», 2005. – С. 416, 417.

мію і розпочала активний збройний антинімецький спротив, розглядаючи Угорщину як одного з ворогів майбутньої незалежної Української держави. Така позиція знайшла відображення в постановах III конференції ОУН(СД), що відбулася 17–21 лютого 1943 р. і на якій був остаточно затверджений перехід від тактики пасивного опору до відкритої антинімецької збройної боротьби. Зокрема, у постановах конференції зазначалося:

«Стоячи на становищі побудови національних держав усіх народів на їхніх етнографічних територіях, український народ протиставляється всім спробам народів, а в сучасний момент — німецьким або московським імперіалізмам, або **так званим союзникам Німеччини** (виділення наше. — О. П.), що їх заставив німецький імперіалізм кривавитися за його інтереси, загарбати в цілості або частинно українські землі та поневолювати Україну. Український народ буде нещадно поборювати такі імперіалістичні намагання, що являються ламанням революційного фронту поневолених народів, які борються проти імперіалістичних загарбників за вільні національні держави, побудовані на етнографічному принципі, скріплюють політичні та мілітарні позиції німецького і московського та других світових імперіалізмів»²⁶.

Водночас, спираючись на широку етнонаціональну платформу ОУН(СД), спрямовану на побудову спільного антибільшовицького фронту боротьби з московським імперіалізмом, III конференція не заперечувала і можливість існування спільних інтересів між українським та сусідніми народами для формування союзу співпраці, спрямованого проти головного ворога українського визвольного руху — радянської Росії. Так, у постановах було зафіксовано, що

«ми шукаємо пунктів спільних інтересів нашої боротьби з інтересами других народів і держав і на цій площині формуємо союзи для нашої співпраці»²⁷.

²⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (*далі* – ЦДАВО України), ф. 3833, оп. 1, спр. 102, арк. 5.

²⁷ Там само, арк. 4.

У березні — першій половині квітня 1943 р. український повстанський рух охопив райони Мізоча, Острога, Людвиполя, Березного, Шумська, Кременця, Верби, Рівненщини, Луччини, Костопільщини, Володимиреччини, Сарнинщини, Ковельщини, Горохівщини — тобто всю Рівненську область, північну частину Тернопільщини, південну частину Пінщини та Волинської області. Тут відділи УПА та збройні групи оунівського підпілля здійснювали постійні напади на каральні війська і поліцію, німецькі господарські та військові об'єкти, опорні пункти в містах і в'язниці, де утримувались заарештовані німцями активісти ОУН²⁸.

У сільських районах Мізоча, Острога, Шумська, Кременця та Верби було ліквідовано німецьку адміністрацію та ландвіртів. Німецьке командування почало активно залучати угорські окупаційні війська для проведення антиповстанських операцій, здійснення ревізійних акцій в українських селах та охорони ліній комунікації на території Волині. Це відкрило новий антиугорський фронт у бойовій діяльності УПА. Протягом весни й літа 1943 р. повстанські відділи здійснювали регулярні напади на угорські застави та станиці на залізничних шляхах, мостах і шосейних дорогах, активно виступали на захист мирного українського населення при стягуванні угорськими військами продовольчих контингентів в українських селах, здійснювали несподівані засідки та наскоки на угорські підрозділи під час їхнього переходу підконтрольною УПА територією. Окрім цього, одним з найбільш поширених засобів здобуття зброї для повстанців було роззброєння деморалізованих угорських гонведів. У більшості випадків захоплених у полон угорців повстанці відпускали на волю.

Перший факт збройного зіткнення між українськими повстанцями та угорськими окупаційними військами зафіксований у першій половині березня 1943 р., коли, за повстанськими даними, невеликий відділ УПА в складі 20 стрільців роззброїв

²⁸ Патриляк І. 1943 рік в історії ОУН і УПА // Український визвольний рух / Центр досліджень укр. визвольного руху, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Зб. 13. – Львів, 2009. – С. 146–151.

відступаючий на захід угорський батальйон^{29*}. На початку березня 1943 р. при переході залізничного переїзду поблизу станції Оженин Острозького району на Рівненщині відділ Гордієнка (сотенний Г. Вротновський) зазнав обстрілу з боку угорської охоронної залоги. У той же час сотня під командуванням Бурсака здійснила роззброєння угорської залоги (понад 60 ос.), яка охороняла залізничний міст в с. Ситне Радивилівського району тієї ж області. Полонені угорці були відпущені на волю³⁰. 20 березня 1943 р. боївка СБ здійснила напад на групу угорських солдат, які їхали через міст у с. Домінопіль Турійського району Волинської області. У результаті нападу п'ятеро мадяр були вбиті, а восьмеро потрапили в полон³¹.

19 квітня 1943 р. відбувся тригодинний бій між сотнею УПА Чорноморця (командир Є. Басюк), що нараховувала 120–180 ос., і ротою мадярів у с. Будераж Здолбунівського району Рівненської області. На допомогу угорцям прибули німецькі війська, внаслідок чого повстанці змушені були відступити двома групами у Кременецькі і Точевицькі ліси, втративши двох пораненими і сімох убитими. Угорці та німці втратили 15 убитими та 19 пораненими³².

²⁹ УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 рр. (Бойові дії УПА). Ч. II. – Видання Закордонних Частин ОУН, 1960. – С. 8.

* Очевидно, що в джерелах УПА про даний інцидент наявне певне свідоме перебільшення, зроблене з пропагандистською метою для демонстрації успішності дій відділів та загонів УПА на початковій стадії їх формування. Навряд чи такий дрібний повстанський відділ зміг роззброїти цілий батальйон з 600–700 угорських солдат та офіцерів. Вірогідніше, угорський підрозділ був значно меншим.

³⁰ Денишук О.С. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. Хронологія подій. У 2-х т. Т. 1. Волинь. – Рівне: ППМД, 2008. – С. 61, 70.

³¹ Motyka G. *Ukrainska partyzantka 1942–1960...* – S. 274.

³² Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО), ф. Р-30, оп. 2, спр. 17, арк. 4; Літопис УПА. Нова серія. Т. 9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА 1944–1945 рр. – К.; Торонто, 2007. – С. 112.

Для стабілізації ситуації на Волині та придушення українського повстанського руху німці були змушені кинути на південь Рівненщини каральну дивізію, яка складалася з двох угорських полків, німецького полку СС та полку, сформованого з військовополонених Червоної Армії (переважно вихідців із Середньої Азії). Після триденних боїв у лісах каральні війська зазнали значних втрат і були змушені відступити. Угорські війська, які брали участь у боях, були розпорошені³³.

Наприкінці квітня 1943 р. у с. Мости розвідувальному відділу УПА добровільно здалися в полон 10 мадярів. Їх було роззброєно. За спробу втечі двох гонведів було вбито, ще двох поранено, а решта були відпущені на волю³⁴. Навесні 1943 р. поблизу с. Білашів на Здолбунівщині сотня Морозенка (командир М. Бихалець) зав'язала бій з угорським підрозділом, який виїхав з м. Мізоч для здійснення реквізиції в довколишніх українських селах³⁵.

12 травня 1943 р. сотня УПА Цигана (командир Павло Цинко) зробила засідку в декількох місцях поблизу с. Янкевичі Костопільського району Рівненської області на групу німців, поляків та угорців, які поверталися на вантажівках після реквізиції продовольства в довколишніх українських селах³⁶.

31 травня 1943 р. німецькі війська за підтримки угорських окупаційних частин (загальна чисельність каральних підрозділів за повстанськими, вочевидь перебільшеними, даними складала понад 6000 ос.) оточили Точевецький лісовий масив на Рівненщині, де розташовувався відділ УПА Чорноморця (командир Є. Басюк). У ході проведення спільної антиповстансь-

кої операції угорські війська за наказом німців були змушені прочісувати ліси. Під час проведення трьох наступів проти сотні УПА угорські гонведи кожен раз відступали під сильним вогнем повстанців з великими втратами. Після тривалої облоги українські партизани були змушені під прикриттям ночі відступити, залишивши на місці постою заміноване поле, внаслідок чого угорські війська, які прибули сюди, зазнали великих втрат. Сам командир повстанської сотні Є. Басюк (Чорноморець) отримав у бою 12 поранень. Втрати німців та угорців за повстанськими даними становили 22 вбитими³⁷.

У червні 1943 р. поблизу с. Стадники Острозького району місцева боївка ОУН(Б) роззброїла групу угорців, які переганяли награвовану худобу. При цьому гонведи не чинили жодного спротиву і після роззброєння були відпущені на волю. У тому ж місяці в с. Гранівка Радивилівського району відбувся напад місцевої боївки ОУН(Б) на зерновий склад, який охороняли угорці. Останні не вчинили жодного спротиву. Захоплене зерно підпільники роздали селянам³⁸. 10 червня 1943 р. місцева боївка ОУН(Б) під командуванням В. Ткачука (Миколи) здійснила вдалий напад на чоту угорців (50 ос.) поблизу с. Мощаниця Острозького району, яка охороняла залізну дорогу. Внаслідок нападу були роззброєні 20 мадярів. На допомогу угорцям із с. Кривин Кам'янець-Подільської області прибув бронепоезд. Повстанці змушені були відступити³⁹. 30 червня 1943 р. відділ УПА Черника (командир Дмитро Казван) роззброїв 10 угорців на Кременеччині⁴⁰. У червні 1943 р. був зафіксований напад угорців на фармацевтичний вишкіл місцевої мережі ОУН, який відбувався в с. Батківці Острозького району. Чота охорони

³³ Лебедь М. УПА. Українська повстанська армія: її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Ч. 1. Німецька окупація України. – Дрогобич: Відродження, 1993. – С. 50.

³⁴ УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 рр. (Бойові дії УПА). Ч. II. – Видання Закордонних Частин ОУН, 1960. – С. 11, 12.

³⁵ Там само. – С. 67, 68.

³⁶ Денищук О.С. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. – С. 56.

³⁷ ДАРО, ф. Р-30, оп. 2, спр. 17, арк. 5; ЦДАВО України, ф. 5245, оп. 1, спр. 954, арк. 50; Літопис УПА. Нова серія. Т. 9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля... – С. 112.

³⁸ Денищук О.С. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. – С. 78, 81.

³⁹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України), ф. 13, спр. 376, т. 66, арк. 6.

⁴⁰ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 112, арк. 8; ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 75, арк. 113.

відборонила мадярський наступ і вишкіл був евакуйований в інше місце⁴¹.

На початку липня 1943 р. на Кременеччині повстанські загони роззброїли мадярський підрозділ, направлений німцями для здійснення реквізиції в українські села⁴². У тому ж місяці сотня УПА Великана під командуванням М. Кондраса здійснила засідку на німецьку автоколонну, яка рухалася разом з угорськими військами вздовж автошляху між селами Михайлівка та Ситне Радивилівського району. Внаслідок бою між відділом УПА та угорським підрозділом (300 ос.) останні втратили вбитими 50 солдат і декількох офіцерів, а повстанці, захопивши трофейну зброю, відпустили полонених мадярів⁴³. 20 липня 1943 р. дійшло до сутичок між відділами УПА й угорськими військами неподалік Шведської Буди. З 50 угорців, які брали участь у бою, загинуло шестеро і двох гонведів було взято в полон. Повстанці ж не зазнали жодних втрат⁴⁴. 27 липня 1943 р. відділ УПА роззброїв групу мадяр у колонії Вінцентівка Ківерцівського району⁴⁵. У середині літа 1943 р. відбувся напад відділу УПА на угорську залізничну заставу в с. Михайлівка Радивилівського району. До угорців прийшла підмога і повстанці змушені були відступити. Влітку 1943 р. сотня Наливайка з куреня Докса (курінний С. Котик) роззброїла вісьмох гонведів, які приїхали в с. Грядки Радивилівського району для грабунку мешканців. Той самий відділ зробив засідку поблизу с. Ситне на легкове авто з трьома угорськими офіцерами. У цей же період відділ Сталевого (командир А. Шеремета) роззброїв групу угорців у с. Мости на Здолбунівщині. Всіх захоплених у полон

угорців повстанці відпустили. Невелика група мадярів у складі п'яти осіб була обстріляна поблизу хутора Верхнього місцевими боївками ОУН під керівництвом М. Мисько (Чорноти) та В. Мандзюка (Володимира). У липні 1943 р. відбувся бій між боївкою ОУН(Б) на чолі з П. Зваричем (Славком) та чотою мадяр у с. Тайкури Рівненського району, в результаті якого були вбиті восьмеро угорців, а решта мадяр розбіглася⁴⁶. У тому ж місяці угорськими військами був здійснений напад на с. Ступно Мізоцького району, проте атаку відборонили загони УПА.

9 та 15 серпня 1943 р. у Здолбунівському районі мадяри пограбували та спалили села Мар'янівку, Степанівку, Суйми, Білашів, Півче та Івачків. Під час проведення угорцями реквізиційної акції в с. Івачків проти окупантів виступив відділ УПА, який відібрав у мадярів награване продовольство та худобу і вбив кільканадцять угорців. У відповідь на угорські випадки в українські села загони УПА завдали потужних ударів по угорських підрозділах поблизу сіл Глинськ і Мости на Острожчині та в с. Стубло поблизу м. Мізоч⁴⁷. Під час здійснення угорськими військами каральної акції проти українських повстанців у Гурбенському лісі (Здолбунівський район) сотня Беркута на чолі з А. Федорчуком організувала засідку на мадярів між селами Смига і Буша. У результаті бою угорські війська змушені були відступити⁴⁸.

Повстанська засідка на угорську моторизовану колону 4 серпня 1943 р., проведена поблизу с. Копиткове на Здолбунівщині, коштувала гонведам три десятки життів. 13 серпня 1943 р. курінь УПА Негуса (командир Сергій Олесків) здійснив напад на місце дислокації роти угорських гонведів у с. Сторожів. Внаслідок запеклого бою, який тривав цілу ніч, угорці зазнали втрат і змушені

⁴¹ Денишук О.С. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. – С. 78, 84.

⁴² ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 69, арк. 14. Слід зазначити, що, окрім банального насильства та бажання пожитись, одним зі стимулів, який спонукав угорців до частого здійснення реквізиційних акцій в українських селах, була елементарна відсутність продовольчого постачання мадярських військ із боку німецького командування.

⁴³ Там само, спр. 372, т. 14, арк. 81.

⁴⁴ Там само, спр. 376, т. 66, арк. 9.

⁴⁵ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 112, арк. 13.

⁴⁶ Денишук О.С. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. – С. 92, 127, 130, 144, 145, 225.

⁴⁷ Літопис УПА: Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 2. Т. 2. – Торонто, 1977. – С. 134–135, 164, 168, 225; УПА в світлі документів з боротьби за УССД. 1942–1950 рр. Ч. II. – С. 15; ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 112, арк. 11, 12.

⁴⁸ Денишук О.С. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. – С. 125.

були відступити. 7 вересня 1943 р. повстанці спалили всі військові об'єкти мадяр у селі⁴⁹. 26 серпня 1943 р. у с. Котів Піддубцівського району Волинської області відділ УПА відбив напад угорців та поляків (100 ос.). Влітку 1943 р. відбувся також бій між відділом Яреми (командир Никон Семенюк) та угорськими гонведами в с. Тинне Сарненського району⁵⁰.

Наприкінці літа 1943 р. дійшло до зіткнень між українськими повстанськими відділами, що діяли в межах 4-ї ВО УПА «Тютюнник», та відступаючими з фронту угорськими військами на території Житомирщини. Так, у результаті вдалої засідки з лісу неподалік с. Янушев (15 км від Житомира) відділ УПА розбив угорський підрозділ, вбивши при цьому 44 мадярів без власних втрат⁵¹.

Отримавши кілька поразок у боях з повстанськими силами навесні-влітку 1943 р., угорські війська надалі намагалися уникати відкритих збройних зіткнень з УПА. Так, у вересні 1943 р. під час рейду одного з відділів УПА ВО «Тютюнник» на схід біля с. Грабівка та на станції Ступки на Житомирщині угорські охоронні частини відступили, так і не розпочавши бою з повстанцями⁵².

У вересні 1943 р. українські повстанці часто організовували напади на німецькі й угорські військові колони з метою захопити якнайбільше зброї та боеприпасів. Нерідко засідки проводилися великими силами (по дві-три сотні). 4 вересня 1943 р. сотні УПА Орлика та Лиса здійснили напад на колону вантажівок з німецькими та угорськими військами поблизу с. Копиткове Здолбунівського району. У результаті бою було вбито понад 30 угорців, спалено чотири вантажівки, захоплено багато зброї та амуніції. Частина угорців змогла повернутися до Здол-

бунова. 18 вересня у Радивилівському районі поблизу с. Ситне повстанці атакували угорську автоколонну з 15 вантажівках. Дві машини були спалені, загинули дев'ятеро угорців. 21 вересня 1943 р. повстанці організували засідку на автоколонну з угорськими військами на шляху Дубно–Радивилів. У результаті бою були спалені три машини і вбиті понад 50 угорських солдат та офіцерів. Згодом угорцям прийшла допомога і повстанці були змушені відступити. У вересні 1943 р. чота УПА, яка переходила рейдом на Полісся, провела поблизу с. Оржів Рівненського району зустрічний бій з угорським гарнізоном, який охороняв залізничну колію. Внаслідок бою угорці втекли, а повстанці змогли вільно перетнути залізницю⁵³.

Потужні атаки УПА змусили угорське командування зважати на український повстанський рух. Цьому сприяла також підпільна та пропагандистська література, яка роз'яснювала мету й тактику українського визвольного руху. Зокрема, про випадок поширення пропагандистських листівок ОУН(Б) на Волині, спеціально звернених до угорського вояцтва, згадувалося у Політичному огляді терену Здолбунівського військового надрайону від 9–15.VIII.1943 р., де зазначалося:

«Розклеєну нашу летючку “Мадяри” у Мізочі офіцер мадярський зірвав, прикликав перекладача та в присутності вояків переложив на мадярську мову»⁵⁴.

У листівці «Мадяри!», виданій проводом ОУН у другій половині літа 1943 р., містилося звернення до угорських вояків із закликом не допомагати німцям грабувати Україну. Керівники ОУН акцентували увагу на імперіалістичних цілях Берліна щодо Угорщини, їхній спрямованості на підпорядкування німецьким інтересам, експлуатацію її економічних та людських ресурсів для продовження війни на Східному фронті. Також наголошувалося на угорських національних інтересах у Другій світовій війні, які диктували угорським гонведам необхідність захисту власної держави, а не національне поневолення інших народів.

⁵³ Денищук О.С. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. – С. 98, 151, 152, 154.

⁵⁴ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 71, арк. 25.

⁴⁹ ДАРО, ф. Р-30, оп. 2, спр. 15, арк. 1, 2.

⁵⁰ Денищук О.С. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. – С. 124, 295.

⁵¹ «Вісті з Осередніх, Східних і Південних українських земель (1943 і 1944 рр.). Збірка. Ч. 2» // Архів Центру досліджень визвольного руху, м. Львів (далі – Архів ЦДВР), ф. 7, т. 5, арк. 2.

⁵² ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 112, арк. 16; ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 66, арк. 12.

У своїй листівці ОУН чітко задекларувала намір встановити з Угорщиною мирні та добросусідські відносини, а також заклала мадярських вояків не вступати у збройні сутички з відділами УПА, передавати угорську зброю до рук українських повстанців, разом боротися проти спільних ворогів обох народів — Німеччини та СРСР, формувати союзницькі відносини між королівською угорською армією та УПА. Українське підпілля обіцяло допомогти угорським воякам під час їх переходу через українські землі в Угорщину. В іншому разі, якщо б угорці вирішили піти проти українського визвольного руху, ОУН мала зайняти більш категоричну позицію щодо перебування угорських військ на території України і сприймати угорців як ворогів українського народу. Наприкінці документа в дружньому дусі зазначалося: «*Простягаємо Вам свою дружню руку. Прийміть її!*», а також містилися традиційні гасла ОУН(Б)⁵⁵.

Пропагандистська листівка чітко декларувала позицію ОУН(Б) в українсько-угорських відносинах, а також сприяла формуванню позитивних уявлень про український визвольний рух в очах угорського командування. Агітаційно-пропагандистські матеріали українського підпілля стали важливим чинником у процесі налагодження мирних контактів між УПА та угорськими окупаційними військами на Волині.

Про успішність діяльності українських повстанців у регіоні свідчить зокрема той факт, що командування 124-ї угорської піхотної дивізії, яка дислокувалася на Волині, влітку 1943 р. поінформувало підпорядковані військові частини про створення та оперування відділів УПА у регіоні. Високу боєздатність українських повстанських загонів було визнано також на зборах офіцерського складу угорських окупаційних частин та з'єднань, які розташовувалися на території Західної України⁵⁶.

Для УПА вдалі бойові дії з угорськими військами стали джерелом поповнення запасів зброї та амуніції. Угорський солдат не був зацікавлений воювати за німецькі інтереси, тому не від-

значався високим бойовим духом і в нього легше було відібрати зброю. З іншого боку, УПА, воюючи на три фронти — проти німців, радянських партизан та польського підпілля, не мала наміру створювати собі додатковий фронт. Українським повстанцям необхідні були зброя, амуніція, медикаменти, різне технічне обладнання, а угорцям, у свою чергу, — харчі, одяг та фураж. Це була практична сторона взаємовигоди обох сторін.

Перші мирні контакти між відділами УПА та підрозділами угорської армії були зафіксовані влітку 1943 р. У липні 1943 р. стрільцями куреня Бористена (командир Дмитро Корінець), який оперував на території ВО «Заграва», у селах на захід від Дубровиці (Рівненщина) було захоплено в полон двох угорських солдат, які грабували населення. Через встановлений зв'язок із командуванням угорської частини, від якої відірвалися мадяри, командиру куреня вдалося домовитися про обмін полонених на заарештованого угорцями районного провідника місцевої мережі ОУН⁵⁷.

Цікавий випадок стався на початку осені 1943 р. у м. Цумань, де до дислокованих німецьких та угорських частин були надіслані представники від командира загону ім. М. Колодзінського М. Скуби (Лайдака) (ВО «Заграва») з вимогою скласти зброю. Німці склали зброю, а угорці відмовилися і провели дводенні бої з відділом Лайдаки. Лише тоді, коли угорці зазнали важких втрат, відбувся третій етап переговорів з угорським командуванням. У результаті досягнутої домовленості угорці віддали УПА машини, гармати, танк, увесь запасний одяг, взуття, запаси харчів і зайву зброю. УПА зобов'язалася доставити угорських гонведів через зв'язки підпілля ОУН на територію Угорщини. Однак умов договору повстанські загоони не дотримали, покинувши угорські війська в болотах на Поліссі⁵⁸.

⁵⁷ Левкович-«Вороний» В. Сторінки з пережитого комбатантом УПА // Літопис УПА. Бібліотека. Т. 4. Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини та Любачівщини / Ред. П. Й. Потічний, В. В'ятрович. – Торонто; Львів, 2003. – С. 25.

⁵⁸ Кондрат Ф. Ми стали волі на сторожі. – Івано-Франківськ: «Лілея НВ», 2002. – С. 72–73.

⁵⁵ ДАРО, ф. Р-30, оп. 1, спр. 16, арк. 4.

⁵⁶ Ungváry Krisztián. A magyar honvedség a másodíc világháborúban. – Budapest: Osiris Kiadó, 2004. – Old. 222.

Часто відділи УПА брали участь у роззброєнні окремих військових гарнізонів, сформованих із угорських військ на залізничних станціях. Так, заставу в Олиці, що знаходилася на залізній дорозі Рівне–Луцьк, охороняли угорські війська, які, за наказом німецького командування, часто брали участь у реквізиційних акціях проти мирного українського населення. У відповідь командування куреня УПА Олега (командир М. Якимчук-Колтонюк) вирішило провести акцію з роззброєння угорського гарнізону. Це завдання було покладене на чоту під командуванням Кричевського. Не сподіваючись на успіх безпосередньої силової акції, чотовий вирішив застосувати спеціальні заходи. Завдяки проникненню агента підпілля в середовище мадярського гарнізону командування УПА стало відомо про наявну зброю в гарнізоні, режим зміни варт, угорські пропускні паролі. Однієї ночі через перевдягнутого в мундир угорського офіцера повстанця Пчоли підпіллям вдалося проникнути до гарнізону, роззброївши вартових, і непомітно винести зі складу всю зброю. Після цього серед полонених угорців була проведена пропагандистсько-виховна робота, спрямована на роз'яснення завдань українського визвольного руху, яка свідчила про відсутність в УПА намірів воювати проти угорців. Було офіційно оголошено, що чота повстанців діє відповідно до наказу головного командування УПА, яке вважає, що між українцями та угорцями може дійти до взаємного порозуміння та мирних переговорів. Полоненим угорцям було запропоновано повернутися на батьківщину. Всю зброю, амуніцію та військову уніформу угорців конфіскувала чота УПА. Діючи відповідно до наказу командування УПА, повстанець Пчола зробив спробу зв'язатися телефоном з командуванням інших угорських гарнізонів на цій лінії, щоб повідомити їх про здійснену акцію та вплинути на їхнє ставлення до українського мирного населення та відділів УПА. При цьому він висловив сподівання на можливість досягнення спільного порозуміння між українцями та угорцями⁵⁹.

⁵⁹ Гордієнко М. З Волинських і поліських рейдів УПА. (Із дій УПА–Північ, 1943–1944). – Торонто, 1959. – С. 33–35.

У відповідь угорці з інших залог та станиць, щоб забезпечити себе від непотрібних сутичок з повстанськими відділами, вирішили надалі за попередньою домовленістю з командуванням УПА здійснювати спеціальні випаді дрібними групами по 3–5 осіб в українські села з метою добровільного обміну зброї на харчі. Таким чином, угорці забезпечували себе життєво важливим продовольством, а українське націоналістичне підпілля, у свою чергу, отримувало необхідне для них військове спорядження та зброю. Окрім цього, угорське командування застав погодилося пропускати відділи УПА через мости, залізничні дороги та автошляхи, не роблячи при цьому збройних випадів проти них⁶⁰.

Досить часто окремі відділи УПА намагалися використати низький моральний дух серед угорських частин* та переманити їхніх солдат у підпілля, обіцяючи прийняти їх у відділи або переправити своїми лініями зв'язку до Угорщини. Особливо активним був командир сотні УПА в Здолбунівському районі Крук (Іван Климишин), що ліквідував наприкінці літа 1943 р. угорську залогоу на станції Глинсько, роззброїв багато угорських мародерів і переманив на своєму відтинку майже усіх закарпатців від угорців до лав УПА⁶¹.

За даними Л. Шанковського, успішні бої перших загонів УПА проти угорських військ на Кременеччині поблизу Гурбенських лісів змусили угорське командування піти на переговори з повстанцями. Угорський командант м. Дубно надіслав команду-

⁶⁰ Гордієнко М. З Волинських і поліських рейдів УПА. (Із дій УПА–Північ, 1943–1944). – С. 35.

* У донесенні українського підпілля з території Рівненщини за 5 серпня 1943 р. про угорців зазначалося, що «стаціонують вони в Дубні та по цілій залізниці Рівне–Радивилів. Їхні настрої паціфічні, вони бажають якнайскорше вернутись додому. В деяких випадках, боячись українських партизан, намагаються з'єднати для себе симпатиків українського населення» (ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 130, арк. 4).

⁶¹ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією // Літопис УПА: Волинь і Полісся. Кн. 3. Спомини учасників. Т. 5. – Торонто, 1984. – С. 34.

ванню УПА лист, написаний закарпатським діалектом української мови, з проханням про перемир'я⁶².

У другій половині серпня 1943 р. І. Климишин (Крук) повідомив керівника розвідувального відділу ІІ ВО «Богун» А. Дольницького (Немо, Голубенка, Андрія Кисіля) про те, що його сотня перетягує в ліс до УПА закарпатців угорських застав на всій лінії Дубно–Здолбунів. Він також зазначив, що йому вдалося встановити зв'язок з угорським командуванням і увійти з ним у переговори. Однак угорський офіцер, з яким І. Климишин (Крук) мав зустріч в с. Конюшки, вимагав компетентного старшину з вищого штабу УПА для укладення перемир'я. Відтак справа українсько-угорських військових переговорів наприкінці літа 1943 р. була перенесена південніше, до ІІ ВО «Богун».

Учасник переговорів А. Дольницький свідчив:

«Ми рішили піти назустріч. На означену годину Крук, Палій і я були вже в означуваному домі, залишивши недалеко скріпленний рій з відповідними інструкціями. При зустрічі старший лейтенант привітав нас словами “Слава Україні!” і представився як комендант станиці. В розмові він висловив розуміння до українського національно-визвольного руху, пояснив, що йому ні за що тут боротись. Проте попросив зняти облогу Крука. Я говорив, що якби його погляди поділяли всі командири угорських залог на лінії Радивилів–Шепетівка, тоді можна знайти розв'язку та налагодити добросусідські взаємини поміж повстанцями й угорськими частинами. Якби він зацікавив цією справою вище командування угорської армії, якому належить цей відтинок залізниці, ми могли б домовитися з ним про певний спосіб співжиття на цій території»⁶³.

Внаслідок переговорів угорці зобов'язалися не робити жодної ворожої акції проти УПА та цивільного населення, передати зміст переговорів угорському штабові та встановити зв'язок

для майбутніх переговорів із відділом Крука (І. Климишина). Українські повстанці, у свою чергу, пообіцяли зняти облогу угорської залоги та не нападати на угорців.

Через три дні відбулася наступна зустріч в Конюшках А. Дольницького з лейтенантом і ще двома угорськими офіцерами з відділу 1-Б (розвідка і контррозвідка)* штабу 124-ї угорської піхотної дивізії з Дубно капітаном І. Бурічем і перекладачем, молодшим лейтенантом Заслужем. Учасники переговорів дійшли спільного висновку про необхідність припинення боротьби між угорськими частинами та загонами УПА на території Волині у зв'язку з тим, що взаємне протистояння не відповідає інтересам обох сторін. Угорці зобов'язалися ставитися приязно до українського цивільного населення, не проводити реквізиції, обшуків та арештів людей, що були заангажовані в підпільній роботі, не організовувати засідок на відділи УПА, що проходили вздовж залізниць, не брати участі в операціях проти УПА як самостійно, так і разом з німецькими каральними частинами. Важче було дійти порозуміння щодо повстанських диверсій на залізниці та телефонних лініях. Угорські військові пред-

* Структура військової розвідки та контррозвідки угорської королівської армії в роки Другої світової війни включала в себе 2-й відділ генштабу, якому підпорядковувалися аналогічні відділи при штабах армій на фронті (скорочено позначалися «1-Б»), а також у тилкових військових округах (угорська назва — «Камельгаріто осталь»). У підпорядкуванні відділів 1-Б армій перебували відділи 1-Б корпусів та дивізій. У полку контррозвідувальні функції виконував офіцер 1-Б, а в батальйоні — фельдфебель або унтер-офіцер. До завдань відділу 1-Б належали: 1) агентурне спостереження за особовим складом частини при допомозі внутрішньої агентурної мережі, цензурування листів солдат; 2) підбір агентури та перекидання її в розташування військ противника зі шпигунсько-диверсійними завданнями; 3) збір розвідувальних даних шляхом проведення допитів військовополонених та вивчення захоплених трофейних документів; 4) агентурно-пропагандистська діяльність як серед особового складу своїх військ, так і у військах противника, а також серед місцевого населення; 5) здійснення комендантського нагляду в окупованих районах (реєстрація населення, видача документів на право пересування, залучення населення до трудової повинності, здійснення реквізиції).

⁶² Шанковський Л. Українська повстанча армія // Історія українського війська. 2-ге доп. вид. Клуб приятелів української книжки. – Вінніпег: Видавець Іван Тиктор, 1953. – С. 664.

⁶³ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією. – С. 34–38.

ставники вимагали, щоб загони УПА не підривали залізні дороги і не переривали телефонного сполучення, оскільки охорона цих засобів комунікації була безпосереднім завданням угорських окупаційних військ, дислокованих в Україні. Після дискусії була досягнута домовленість, що повстанці не обриватимуть телефонні лінії поблизу угорських військових застав. Що ж до нападів відділів УПА на потяги, то було узгоджено, що вони повинні бути добре спланованими бойовими операціями великих повстанських загонів, яким не могли протидіяти не лише угорські, а й німецькі частини⁶⁴.

Особливістю досягнутого в с. Конюшки договору було те, що він мав локальний характер і стосувався лише території розташування 124-ї угорської піхотної дивізії на Волині. Обидві сторони домовилися зберігати укладений договір у суворій таємниці. Повстанські відділи та угорські війська на території дії договору мали бути поінформовані про досягнення стану ненападу у відносинах між двома арміями. Сторони зобов'язалися плекати дух дружби між двома народами і висловили спільну надію, що в недалекому майбутньому вільні уряди двох народів знайдуть шляхи для гармонійної співпраці між Угорщиною та самостійною Україною. З боку представників УПА під час зустрічі було зроблене принципове застереження про те, що даний договір не змінює їхнього ставлення до німецьких окупаційних сил в Україні.

Після обговорення справ сторони домовилися про те, що:

- угорські окупаційні війська не будуть проводити жодних каральних чи реквізиційних акцій проти цивільного українського населення, здійснювати самостійно чи разом з німецькими частинами збройні напади проти загонів УПА та підпільної мережі ОУН(Б); не перешкоджатимуть відділам і транспортам УПА перетинати залізницю; не повідомлятимуть німців про діяльність УПА та українського мирного населення, що може спровокувати німецькі репресії;

- УПА зобов'язалася не здійснювати нападів на угорські окупаційні війська у місцях їхньої постійної дислокації тоді, коли вони здійснюють патрулювання території чи перебувають у селах.

Окремо було домовлено про те, що в разі порушення окремими командирами чи вояками обох сторін укладеного договору постраждала сторона не буде застосовувати репресій чи робити відплатних акцій, а повинна обов'язково прозвітувати про конфлікт вищому командуванню. Тоді уповноважені від обох армій мають розслідувати справу та притягти винних до відповідальності⁶⁵. Згодом цей договір отримав назву Волинського договору про ненапад між УПА та угорською окупаційною армією в Україні.

Після завершення переговорів у с. Конюшки А. Дольницький виїхав до місця розташування командування II ВО «Богун», де передав зміст розмов з угорськими офіцерами 124-ї дивізії начальнику військового штабу групи Голубенкові. Ставлення останнього до договору виявилось негативним. На його думку, проти угорців потрібно воювати для здобуття додаткової кількості зброї й амуніції з огляду на низьку бойову та моральну стійкість угорських вояків. Однак найважливішими стали висунуті ним політичні аргументи: Угорщина в 1939 р. окупувала Карпатську Україну і проводила там репресії проти українського елемента. Отже, вона є одним з окупантів України та союзником Німеччини. Цей договір, на його погляд, міг лише завдати великої моральної шкоди українському визвольному руху, заангажувавши його у співпраці з нацистами⁶⁶.

Командир ВО «Богун» Петро Олійник (Еней, Роман), зі свого боку, навпаки позитивно оцінив перспективи досягнутої українсько-угорської угоди. Відтак, з огляду на певні тактичні здобутки, що давало її укладення, 9 жовтня 1943 р. він видав наказ за № 21 усім підпорядкованим відділам УПА та членам підпілля ОУН на території II ВО, яким зобов'язував:

⁶⁴ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією. – С. 40, 41.

⁶⁶ Там само. – С. 41.

⁶⁴ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією. – С. 38–40.

- « — припинити будь-які агресивні дії проти мадярів на території всієї ВО;
- домовитися на місцях з командуванням угорських частин з метою попередження виступів однієї сторони проти іншої;
- у ставленні до мадяр повинні бути привітливими та попереджувальними;
- у випадку якщо мадяри будуть проводити грабунки та насильства необхідно повідомити про це вище поставлених начальників;
- відповідальність за виконання наказу покладалася на командирів відділів УПА та керівників підпілля ОУН»⁶⁷.

За дорученням командира групи Петра Олійника (Енея) А. Дольницький виїхав до ГВШ УПА, який розташовувався на території ВО «Заграва». Тут він прозвітував безпосередньо головнокомандувачеві УПА Дмитру Клячківському (Климу Савуру, Панасу Мосуру) у присутності командира запілля Ростислава Волошина (Павленка, Горбенка), членів проводу ОУН(Б) Омеляна Логуша (Іваніва), Якова Бусела (Київського, Галини) та Йосипа Позичинюка (Шаблюка) про перебіг переговорів з представниками угорських окупаційних військ. Ставлення ГВШ УПА до перемир'я було загалом позитивне. Найбільша дискусія розгорнулася навколо проблеми окупованого Угорщиною Закарпаття, українське населення якого зазнало репресій з боку окупаційної влади, а весь крайовий провід ОУН на Закарпатті був заарештований та засуджений на трьох процесах угорського військового трибуналу в палаці Ковнера влітку 1942 р. Таким чином, договір з Угорщиною повинен був певною мірою апробувати статус-кво на Закарпатті. Після обговорення було прийняте рішення про те, що політичний договір між вільною Україною та Угорщиною можна буде укласти лише в майбутньому, коли буде створений український уряд. Однак члени ГК УПА висловилися за доцільність укладення локального військового договору з угорськими окупаційними військами на території Волині. При цьому великі сподівання в результаті

⁶⁷ ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 338, арк. 167.

укладення цієї угоди покладалися на організацію союзу поневолених народів задля боротьби проти Німеччини та СРСР, до якого планувалося залучити також Угорщину.

Після обговорення було вирішено: якщо угорці будуть дотримувати зобов'язань і не братимуть участі в будь-яких ворожих акціях як проти УПА, так і проти цивільного населення, то українські повстанці не будуть неспровоковано виступати проти угорських військ; договірні сторони повинні зберігати договір у таємниці, тому будь-які контакти і врегулювання можливих спірних питань мають відбуватися централізовано між штабами обох армій через зв'язкового, який повинен встановити постійний контакт з угорськими офіцерами штабу. Командири як відділів УПА, так і угорських частин повинні бути поінформовані про те, що УПА не воює з угорською армією, тому вони мають так вплинути на рядовий склад, щоб обидві сторони прихильно ставилися одна до одної; угорці мають поширювати між своїми частинами підпільні видання УПА про боротьбу українського народу за власну державність, що мало підсилити уявлення про тоталітарний характер комуністичної системи, імперіалістичні цілі СРСР і Німеччини⁶⁸.

Таким чином, керівництво ОУН(Б) та командування УПА не планували відмовлятися від території Закарпаття, вважаючи питання встановлення міждержавних кордонів між Україною та Угорщиною справою майбутнього. Водночас на період війни ними визнавалася доцільність укладення локального договору військового характеру з королівською угорською армією в Україні для уникнення непотрібного кровопролиття та подальшої взаємовигідної співпраці обох сторін. Особливу роль у ході українсько-угорських переговорів мала відігравати політична мета — пропаганда ідей української визвольної боротьби під проводом ОУН та УПА за здобуття державної незалежності України на міжнародній арені.

За дорученням ГК УПА відповідальними в угорських справах були призначені А. Дольницький (Немо, Голубенко, Андрій

⁶⁸ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією. — С.42–44.

Кисіль) та О. Логуш (Іванів), які з відповідними інструкціями поїхали на південь. А. Дольницький зазначав у своїх спогадах:

«Після того як к[оманди]р Еней видав відповідний наказ відділам УПА Південної округи, відносини з угорськими частинами склалися добре. На відтинку дивізії від Радивилова до Здолбунова й до Острога жодних сутичок з угорцями не було. Наші зв'язкові працювали справно».

Про прибуття до А. Дольницького угорського кур'єра з повідомленням про те, що командування угорських окупаційних військ на території України має намір зустрітися з представниками ГК УПА для проведення переговорів щодо можливості укладення угоди про ненапад, одразу було повідомлено Петра Олійника (Енея), Р. Волошина (Павленка) та О. Логуша (Іваніва), які погодилися на укладення такого роду договору. При цьому ними були визначені основні засади майбутніх переговорів:

- у розмовах не вплутуватимуться жодні німецькі чинники, а навпаки — вістря порозуміння матиме протинімецький характер;
- будь-які домовленості базуватимуться виключно на рівноправності сторін;
- інтереси українського населення й УПА не можуть бути жодним чином порушені.

Водночас був сформований склад делегації УПА для переговорів, до якої увійшли О. Логуш, А. Дольницький та В. Коренюк.

Зустріч відбулася в с. Мирогоща, де від угорської сторони були присутні: підполковник генерального штабу, начальник відділу 1-Б (розвідка і контррозвідка) штабу угорських окупаційних військ на Східному фронті Єно Падані, майор угорського генерального штабу Вецкенді, старші лейтенанти Ваді та Верг (перекладач). Підполковник Є. Падані відразу ж запевнив старшин УПА в тому, що Угорщина не має жодних претензій політичного й територіального характеру до України. Він щиро привітав порозуміння між українськими та угорськими військовими. У свою чергу О. Логуш запевнив угорських представників у тому, що УПА виступає лише на захист українського народу. Після обміну привітаннями присутні розпочали об-

говорення конкретних справ. Є. Падані поставив українським старшинам два запитання: 1) чи УПА організаційно не пов'язана з більшовиками; 2) про ставлення командування УПА до питання Закарпатської України. О. Логуш відповів, що УПА з більшовиками веде безкомпромісну боротьбу. Щодо Закарпаття зазначив, що це питання не належить до компетенції ГК УПА, з одного боку, та угорської делегації — з іншого, і що воно є виключною прерогативою майбутніх вільних урядів Угорщини та України, тоді як справжньою метою делегації від ГК УПА на даному етапі є врегулювання відносин з угорськими окупаційними військами на території України. Після завершення дискусії була досягнута така угода:

- угорське командування не буде проводити жодної ворожої акції проти українського мирного населення та УПА;
- відділи УПА не будуть збройно виступати проти угорських військ на території України;
- угорські війська не братимуть участі в жодній з операцій німців проти українського населення, відділів УПА, підпільної мережі ОУН(Б) та запілля;
- угорське командування повідомлятиме командування УПА про відомі йому заплановані німцями операції проти УПА та цивільного населення;
- угорське командування повідомлятиме командування УПА про дії радянських партизан, комуністичної розвідки, так само і командування УПА буде інформувати угорські штаби про всі відомі йому рухи радянських партизан;
- угорські військові залоги можуть отримувати від господарських відділів УПА потрібні їм харчові продукти, взамін за що постачатимуть УПА відповідну кількість зброї та амуніції (в першу чергу радянської), технічний та медичний матеріал;
- для успішного виконання пунктів договору і для врегулювання спірних питань командування угорської армії в Україні та командування УПА обмінюються зв'язковими старшинами;
- для можливих політичних розмов О. Логуш обіцяв зв'язати підполковника Є. Падані з проводом ОУН(Б).

Від угорців зв'язковим старшиною при штабі УПА був призначений старший лейтенант Варі, а від українців — Василь Коренюк (Палій), заступник шефа розвідувального відділу штабу ВО «Богун»⁶⁹.

Одним з наслідків укладення повстансько-угорського договору про ненапад слід вважати видання 23 жовтня 1943 р. командувачем угорської окупаційної армії генералом Г. Лакатошем наказу про заборону угорським гонведам здійснювати «негуманні» вчинки стосовно мирних жителів, вбивства невинних осіб і спалення сіл. Каральні акції могли проводити лише спеціальні німецькі підрозділи. Документ пропонував розрізняти мирне населення та партизан, відмовляючись вживати стосовно останніх термін «бандити», як це було заведено в німецькій відомчій термінології. У наказі зазначалося:

«Угорський дух лицарства та чесної боротьби, успадкований від наших пращурів, не визнає жорстокостей стосовно наших підкорених ворогів; і тому ми повинні приділяти особливу увагу тому, щоб, воюючи та завдаючи поразки ворогу, ми не здійснювали непотрібні вбивства, і ми маємо особливо унікати спалення цілих сіл як засобу репресій»⁷⁰.

Зі свого боку головнокомандувач УПА Д. Клячківський (Клим Савур) 28 жовтня 1943 р. підписав наказ № 17 командирам відділів УПА та комендантам повстанського запілля:

- «— припинити всі військові дії проти мадяр, румунів, словаків, латвійців та інших, які перебувають на нашій території і з примусу під німецьким терором виконують німецькі накази;
- якнайшвидше увійти на місцях у порозуміння зі згаданими чужонаціональними військовими частинами і домовитись із ними у справі взаємної недоторканості. Не винищуймо себе взаємно, коли перед нами ще великі завдання, революційно-визвольна протиімперіалістична боротьба за наші вільні держави;

⁶⁹ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією. — С. 44–50.

⁷⁰ Цит. за: Hitler, Horthy, and Hungary. German-Hungarian relations, 1941–1944 / By Mario D. Fayo. — New Haven; London: Yale University Press, 1972. — Р. 157.

- згадані національні частини гостинно приймати на наших селах, навіть допомагати харчами;
- якщо знайдуть якісь непорозуміння або сутички поміж нашими загонами та чужонаціональними військовими частинами на наших землях — повідомити службовою дорогою про винуватців конфлікту, а тоді відповідні чинники припинять опір. Це саме відноситься і до грабунків нашого майна й тероризування українських громадян;
- всіх повноважних представників чужонаціональних військових частин, перебуваючих на нашій території, які хочуть домовитись з нами, — відсилати і зв'язувати з політичними керівниками найнижче у воєнному надрайоні. Всі такі переговори мусять бути негайно передані або усно, або письмово до політичного центру при Генеральній военній окрузі. Робити дуже конспіративно і уважно;
- щоб дружбу поневолених і покривджених імперіалізмами народів краще налагодити, треба широко пропагувати поміж усіма чужинцями наші кличі, ідеї боротьби за вільні національні держави на національних територіях. Треба, щоб нас і нашу політичну постановку всі свої і чужинці знали;
- виступати з самообороною перед чужонаціональними військовими частинами можемо тоді, коли вони після порозуміння з нами продовжують тероризувати і грабувати наші села. Наказ цей подати до відома всього війська і запілля, і згідно з ним поступати»⁷¹.

Таким чином, наказ зафіксував загальну стратегію головного командування УПА у ставленні до різних національних військових формувань, що воювали на стороні Третього рейха проти СРСР на Східному фронті, в тому числі й до угорців, чий війська були значним військово-політичним чинником на теренах дій УПА та функціонування повстанського запілля. Досягнутий договір між ГК УПА та командуванням угорських окупаційних військ на території Волині наприкінці жовтня 1943 р. мав нелокальний характер і поширювався на всю територію розташування угорських частин у Західній та Правобережній Україні, про що, зокрема, свідчить розширення територіаль-

⁷¹ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 48, арк. 20; ДАРО, ф. Р-30, оп. 2, спр. 32, арк. 107; спр. 34, арк. 56.

них меж дії наказів командування УПА про припинення боїв проти угорських військ. Так, якщо наказ Петра Олійника (Енея) від 9 жовтня 1943 р. стосувався лише території II ВО «Богун» на лінії від Радивилова до Здолбунова із заходу на схід та до Острожця на півночі, то наказ головнокомандувача УПА Дмитра Клячківського від 28 жовтня 1943 р. спрямовувався до командирів усіх відділів і загонів УПА на території Волині та Південного Полісся і зафіксував загальноповстанський характер домовленості з угорським командуванням. Однак через таємність досягнутої угоди, глибоку конспіративність переговорів, обізнаність про них переважно вищого командного складу обох армій сторонам так і не вдалося уникнути конфліктів. Попри те, що українсько-угорські переговори стосувалися виключно військово-технічної, медичної та розвідувальної сфери, вони також містили і значний компонент політичного характеру. Зокрема, під час переговорів з угорцями представники українського визвольного руху намагалися залучити Угорщину до антибільшовицької боротьби в союзі з іншими поневоленими народами СРСР та поширити ідеї української національно-визвольної боротьби під проводом ОУН та УПА на міжнародній арені. Одним з основних політичних завдань керівництва українського визвольного руху в даний період було встановлення за посередництвом Угорщини зовнішніх контактів із західними союзниками.

Теоретична можливість українсько-угорських переговорів гарантувалася постановами III Надзвичайного великого збору ОУН, що відбувся 21–23 серпня 1943 р., де, зокрема, зазначалося:

«Ведучи боротьбу проти імперіалістичних гнобителів України, ми стоїмо за вилучення всіх другорядних фронтів. У наших зносинах з сусідніми народами розраховуємо на співпрацю з їхніми народними масами та з їхніми революційними неімперіалістичними елементами, поборюючи всіх попутників імперіалізмів»⁷².

Оскільки головними ворогами українського визвольного руху, згідно з концепцією двофронтної боротьби УПА, визна-

чалися насамперед СРСР та Німеччина як імперіалістичні держави, то цілком реальним стало вилучення антиугорського фронту та встановлення мирних контактів з угорськими військами з метою налагодження подальшої співпраці. Загалом курс на пошук контактів з Угорщиною цілком логічно вписувався в канву загальної політичної концепції ОУН(Б), спрямованої на створення спільного фронту поневолених та загрожених народів Європи та Азії під гаслами «*Свобода народам! Свобода людині!*»

За результатами проведення III Надзвичайного великого збору ОУН, в структурі Проводу організації була створена референтура зовнішніх зв'язків (Р-33) на чолі з колишнім «урядуючим» провідником ОУН(Б) М. Лебедем (Максимом Рубаном, Ігорем, Чортом, Скибою, Вільним), яка була покликана координувати діяльність українського націоналістичного підпілля з визвольною боротьбою інших поневолених народів, поширювати фронт спільної антибільшовицької боротьби та домогтись виходу українського визвольного руху зі стану міжнародної ізоляції⁷³.

Повертаючись до повстансько-угорських переговорів другої половини 1943 р., слід зазначити, що їх наступним етапом стали політичні переговори на вищому напівофіційному рівні між делегатами Проводу ОУН(Б) і військово-політичними колами Угорського королівства. У зв'язку з підготовкою зустрічі наприкінці листопада 1943 р. в будинку вчителя Й. Шевчука в с. Дермань на Рівненщині відбулися переговори між угорськими офіцерами генерального штабу (були присутні підполковник Єно Падані та майор Вецкенді) і представниками Проводу ОУН(Б) — політичним референтом крайового проводу ОУН на південних українських землях О. Логушем (Іванівом) та членом референтури зовнішніх зв'язків Є. Врецьоною (Волянським). Під час наради угорські парламентарі погодилися на те, щоб угорські війська не атакували повстанські загоны і допомагали УПА зброєю, а представники ОУН(Б) зобов'язалися не здійсню-

⁷³ Панченко О. Українська Головна Визвольна Рада. – Лохвиця Полтавської області, 2000. – С. 176.

⁷² ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 338, арк. 318.

вати акцій проти угорських гонведів, надавати угорським військам продовольчу й — у разі потреби — військову допомогу. У мілітарній сфері обидві сторони домовилися надалі координувати свої зусилля у спільній боротьбі проти СРСР. Під час зустрічі було порушене питання про можливість укладення українсько-угорської політичної угоди на вищому напівофіційному рівні, у зв'язку з чим було прийняте рішення про наступну зустріч представників Проводу ОУН(Б) з офіційними особами угорського уряду⁷⁴.

За результатами переговорів Омелян Логуш разом з підполковником Єно Падані вилетів літаком до Львова, де зв'язався з керівником референтури зовнішніх зв'язків (Р-33) Проводу ОУН(Б) Миколою Лебедем, поінформувавши його про результати попередніх переговорів з угорцями. Керівник «дипломатичної референтури» Проводу ОУН(Б) доручив О. Логушу та Є. Врецьоні провести черговий раунд переговорів з угорськими військовими у Львові. Під час зустрічі представників ОУН з угорськими офіцерами генерального штабу розглядалися такі питання: 1) міжнародно-політична ситуація; 2) перспективи війни між СРСР та Німеччиною на Східному фронті; 3) українсько-угорські стосунки; 4) можливість польсько-українського примирення; 5) німецько-українські відносини; 6) становище ОУН(Б) та Угорщини в умовах швидкого просування Червоної Армії на Захід. Угорські офіцери запропонували оунівцям продовжити переговори для більш детального розгляду порушених питань з представниками не тільки військових, але і політичних кіл Угорщини у Будапешті⁷⁵.

Пропозиція угорської сторони була передана керівнику Р-33 М. Лебедю, який розпочав підготовку до поїздки делегації ОУН(Б) в столицю Угорщини. Її член І. Гриньох (Герасимівський) зазначав з цього приводу:

«Лебедь проінформував мене, що мадяри не хочуть обмежитися тільки місцевим “волинським” договором, але бажають укласти договір на найвищій площині, між найвищим політич-

ним керівництвом українського підпілля та мадярським урядом; розмови на найвищому щаблі мають відбутися в столиці Угорщини. Мадяри гарантують українській делегації її безпеку та дипломатичний статус; мадяри зобов'язуються дотримуватися суворої таємниці про свої розмови від свого союзника — Німеччини; мадяри зобов'язуються подбати про деталі переїзду української делегації до Будапешта та із Будапешта до Львова, очевидно, так само зберігаючи це в таємниці від німецьких окупаційних чинників; мадяри зобов'язуються всі вищеназвані умови виконувати незалежно від результату розмов. Угорська сторона пристає на це з умовою, що її повідомлять про правдиві імена і прізвища української делегації, бо з делегатами під вигаданими іменами вони розмови на найвищому рівні вести не можуть»⁷⁶.

Тема переговорів між УПА та угорською королівською армією в грудні 1943 р. стала предметом обговорення на засіданні Проводу ОУН(Б), яке відбулося у Львові за участю голови бюро Проводу ОУН Р. Шухевича (Тараса Чупринки, Тура), члена бюро Д. Маївського (Косаря, Тараса), М. Прокопа (Володимира), Д. Ребет (Одарки), В. Охримовича (Далекого, Чужого, Дальнього), М. Лебедя (Максима Рубана, Ігоря, Ярополка), шефа ГВШ УПА Д. Грицяя (Перебийноса, Дуба, Олега) та інспектора ГВШ і командира УНС О. Луцького (Андрієнка, Богуна, Беркута). За свідченнями останнього, які він дав на допиті НКДБ 6 серпня 1945 р., на засіданні Проводу із доповіддю про переговори між УПА та угорською армією виступив М. Лебедь, який поінформував присутніх про те, що вдалося встановити контакт із представниками угорського командування. Угорці, за словами Лебедя, готові вести переговори з ОУН на широкій політичній основі про спільну боротьбу з Червоною Армією, але побоюються німців, оскільки у всіх питаннях залежні від них. М. Лебедь вважав, що угорці вирішили стати до переговорів з ОУН з огляду на активну діяльність УПА, яка продемонструвала здатність вести успішну партизанську боротьбу в тилу Східного фронту. В результаті нарад було ухвалене рішення про

⁷⁴ ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 34, арк. 73, 74.

⁷⁵ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 75135фп, арк. 85 зв.

⁷⁶ Гриньох І. Сорок років тому в Будапешті // Літопис УПА. Т. 26. – Торонто; Львів, 2001. – С. 135.

відрядження делегації ОУН(Б) до Будапешта для ведення переговорів з угорськими військово-політичними колами⁷⁷.

Наприкінці листопада 1943 р. керівник Р-33 М. Лебедь визначив склад української делегації, яка мала вилетіти на переговори до Будапешта. Сюди увійшли колишній старшина батальйону «Нахтігаль», член УНДО Мирон Луцький, який був головою делегації, і члени референтури зовнішніх зв'язків — Євген Врецьона (Волянський) та Іван Гриньох (Герасимівський).

Призначення члена УНДО М. Луцького головою української делегації обумовлювалося намаганням Проводу ОУН надати будапештській місії більш представницького характеру. Певний вплив на це рішення також справив факт проведення переговорів між представниками УНДО (В. Мудрим, З. Пеленським, М. Луцьким і Погорецьким) та офіцерами угорського військового штабу у Львові восени 1943 р., під час яких обговорювалася можливість надання Угорщиною притулку українським біженцям у разі зайняття Західної України радянськими військами, а також формування українських військових частин для боротьби проти Червоної Армії на фронті. Після переговорів члена Проводу ОУН(Б) М. Степаняка з головою УНДО, колишнім віце-маршалком польського сейму В. Мудрим було узгоджене питання про відрядження до Будапешта об'єднаної української делегації в складі представників від ОУН та УНДО, щоб таким чином надати їй більш репрезентативного статусу на мирних переговорах з військово-політичними колами Угорщини⁷⁸. За даними Є. Врецьони, українська делегація, яка виїхала до Будапешта, була уповноважена представляти ті політичні сили, які готували перший великий збір підпільного українського уряду — Української Головної Визвольної Ради (УГВР)^{79*}.

⁷⁷ ГДА СБ України, ф. 5, спр. 67418, т. 1, арк. 282, 283.

⁷⁸ Там само, ф. 6, спр. 75135фп, арк. 85–86зв.

⁷⁹ Врецьона Є. Фрагменти з життя та боротьби / Упор. О. Панченко. – Гадяч Полтавської області, 2006. – С. 134.

* Про створення та діяльність УГВР див.: Мороз В. Історія створення та діяльності Української Головної Визвольної Ради // Визвольний шлях. – 2004. – Кн. 7. – С. 89–106.

Наприкінці листопада 1943 р* . українська делегація, замаскована під угорських гонведів, відбула на військовому літакові з аеропорту Скнулів зі Львова до Будапешта. Учасник подорожі І. Гриньох згадував про приземлення української делегації в угорській столиці:

«Яким же було наше здивування, коли ми, наблизившись до головного будинку аеродрому, побачили перед будинком велику групу високих мадярських старшин і світських людей. Це були офіційні представники, що мали вітати українську делегацію. [...] Головне Командування Угорського війська в Україні повідомило Генеральний Штаб своєї армії в Будапешті та Військове міністерство про те, що приїздить українська делегація. Повідомлення було зашифроване. У ньому не було сказано про конспіративний характер приїзду. У Будапешті прийняли повідомлення про приїзд як щось звичайне, як це водилося між суверенними країнами»⁸⁰.

Єдиним із членів делегації, хто володів угорською мовою, був Євген Врецьона, який у 1938–1939 рр. був чотарем військового штабу Карпатської Січі в Карпатській Україні і під час безрезневих боїв 1939 р. з угорськими військами потрапив у полон до мадярів, де зазнав жорстоких катувань⁸¹.

Українська делегація мала дві інструкції від М. Лебеда, відповідно до яких повинна була вести переговори з угорськими представниками. Перша містила в собі максимальний варіант

* Точної дати поїздки делегації до Будапешта поки що не вдалося встановити. Один із членів будапештської місії, який залишив спогади, І. Гриньох не називає конкретної дати поїздки, зазначаючи лише, що вона відбулася в останніх числах грудня 1943 р. За свідченнями члена Проводу ОУН(Б) М. Степаняка, українська делегація вилетіла на угорському військовому літаку до столиці Угорщини наприкінці листопада 1943 р. Зіставлення цих даних з іншими синхронними подіями та фактами дає всі підстави датувати відліт українських представників до Будапешта останніми днями листопада 1943 р.

⁸⁰ Гриньох І. Сорок років тому в Будапешті. – С. 138, 139.

⁸¹ Волянський О. В обличчі мадярського наступу // Карпатська Україна в боротьбі. Зб. – Відень: Видання Української Пресової Служби, 1939. – С. 116–120.

вимог. У ній, зокрема, передбачалося, що українська делегація буде виступати від імені найвищого керівництва українського народу, який перебуває в завершальній стадії свого остаточного формування, а не від імені однієї політичної сили. Делегати мали поінформувати угорців про те, що український визвольний рух спрямований як проти комуністичної Росії, так і проти гітлерівської Німеччини, і що українська сторона не бачить необхідності протистояти Угорщині. Також українські делегати мали повідомити угорських представників про те, що ОУН та УПА намагаються створити спільний фронт поневолених тоталітарними режимами народів і що українська сторона вважає безглуздом втягування Угорщини як суверенної держави у боротьбу проти українського народу. Також передбачалося, що всі спірні питання повинні бути вирішені в переговорах та під час підписання договору.

Українська сторона мала запропонувати угорському уряду негайно розірвати військовий союз та всі зв'язки з Німеччиною й оголосити війну обом тоталітарним державам у союзі з ОУН(Б) та УПА. Ймовірність останньої пропозиції на кінець 1943 р. виглядала доволі примарно. Однак, незважаючи на це, українська сторона повинна була висунути таку пропозицію і у разі відмови, згідно з інструкціями Лебеда, мала запропонувати так звану тимчасову практичну домовленість співпраці та співдії. Сенс останньої полягав у такому: всі спірні питання (міждержавних кордонів, гарантій прав національних меншин) будуть вирішені між урядами Угорщини та суверенної Української держави у мирному двосторонньому договорі після закінчення Другої світової війни; угорський уряд разом з вищим командуванням угорської армії мали видати наказ усім підпорядкованим мадярським військовим з'єднанням і частинам, які в цей час перебували на українській території як окупаційні, припинити будь-які каральні акції проти українського населення, репресивні заходи проти членів ОУН(Б) та військові дії проти відділів УПА. Аналогічні накази мали отримати від повстанського командування всі відділи УПА. Угорці повинні були потайки забезпечувати відділи УПА зброєю зі своїх чи німецьких складів, допомагати УПА найновішим технічним обладнан-

ням для зв'язку та вишколом техніків-радистів. За потреби угорські військові повинні були забезпечити офіцерів-інструкторів для повстанських старшинських і підстаршинських шкіл.

Припускаючи, що наступ більшовиків зупиниться в Карпатах і Червона Армія не увійде на територію Угорщини, українська сторона мала запропонувати угорцям передати територію Закарпаття з його українським населенням та містами Хуст, Ужгород, Кошице до рук українських повстанців для організації там запільної бази українського визвольного руху. На цій території повинна була забезпечуватися повна свобода дій для повстанських відділів з тим, щоб перевозити поранених бійців, влаштовувати військові шпитали, організувати вишкіл військових кадрів, заготовляти склади із запасами продовольства, одягу, зброї та амуніції. Угорський уряд мав зобов'язатись надати притулок усім українським емігрантам, які тікаючи від наступу більшовиків, опиняться на угорській території. При цьому українська сторона повинна була звернути увагу угорських представників на те, що українське політичне керівництво буде спрямовувати втікачів з України саме в Угорщину, застерігаючи їх від втечі в Німеччину*. Для цього планувалося запропону-

* При формулюванні вимог до угорських представників щодо можливості прийняття Угорщиною української еміграції в разі швидкого зайняття Червоною Армією західноукраїнських земель керівництво ОУН(Б), очевидно, виходило з досвіду підтримки угорським урядом у роки Другої світової війни польських, єврейських, французьких, британських, бельгійських, датських, російських, сербських та інших цивільних і військових втікачів на своїй території. На зламі 1943–1944 рр. Угорське королівство поряд з нейтральними країнами залишалося чи не єдиним острівцем відносно вільного життя різних груп емігрантів і втікачів від нацистського терору в Європі. Ця обставина була одним з головних протиріч та конфліктів у відносинах між Угорщиною та Третім рейхом протягом 1939–1944 рр. Німецьке керівництво неодноразово вимагало від угорського уряду негайної передачі до його рук небезпечних з точки зору нацизму груп втікачів. Особливо сильний тиск Німеччина здійснювала щодо видачі їй представників однієї з найбільших єврейських громад у Європі, яка зосереджувалася в Угорщині (бл. 800 000). Однак угорський уряд М. Каллаї, незважаючи на всі хитросплетіння та повороти власної зовнішньої політики в роки

вати угорцям створити в Будапешті окреме українське представництво без офіційного дипломатичного статусу. До штабу головного командування угорської армії мав призначатися зв'язковий старшина. У разі підписання угоди ці домовленості негайно набирали чинності. Обидві сторони мали зобов'язатися зберігати договір у суворій таємниці⁸².

Окрім цього, за свідченням М. Степаняка, члени об'єднаної української делегації отримали чіткі вказівки від керівника «Р-33» М. Лебеда на випадок можливої пропозиції угорських представників щодо забезпечення своїх посередницьких функцій у переговорах між ОУН(Б) та Німеччиною, які слід було категорично відхилити. Водночас різко заперечувалася можливість досягнення угоди щодо створення українських військових частин у складі угорської королівської армії, що могло скомпрометувати український визвольний рух на міжнародній арені та позбавити його самостійного власнопідметного характеру⁸³.

Отже, українська сторона ретельно підготувалася до переговорів на вищому державному рівні, передбачивши наперед два можливих варіанти ходу українсько-угорських переговорів.

Переговори в генеральному штабі угорської королівської армії довелося відкласти через те, що начальник штабу генерал-полковник Ф. Сомбатхеї був викликаний до штаб-квартири А. Гітлера. У середині грудня 1943 р. українська делегація, дочекавшись нарешті повернення Ф. Сомбатхеї до Будапешта, взяла участь у переговорах у приміщенні угорського генерального штабу, де, окрім мадярських вищих офіцерів, був присутній також радник Міністерства закордонних справ Угорщи-

Другої світової війни, намагався твердо захищати права різних груп емігрантів і категорично відмовлявся від реалізації нацистської політики геноциду щодо євреїв на території Угорщини. Про втікачів в Угорщині в роки Другої світової війни див. детальніше: *Karponczay K. Refugees in Hungary. Shelter from storm during World War II. Translated by Barcza-Bessenyei. – Toronto-Buffalo: Matthias Corvinus publishing, 1999. – 248 p.*

⁸² *Гриньох І.* Сорок років тому в Будапешті. – С. 140–141.

⁸³ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 75135-фп, арк. 89–90.

ни Дежу Шаї. Очевидно, що зі складу генерального штабу в переговорах з українськими представниками брала участь лише приближена до Ф. Сомбатхеї група офіцерів, які не були пов'язані з пронімецькими впливами, зокрема, серед них — начальник 2-го відділу генштабу Д. Кадар, який координував проведення таємних переговорів з різними партизанськими формаціями. Водночас можна припустити, що на форумі не були присутні угорські штабні офіцери пронімецького спрямування, які могли повідомити німецьку розвідку про закулісні переговори угорців з українськими партизанами.

І. Гриньох згадував з приводу привітання українських представників біля будівлі генерального штабу:

«Признаюся, що здивувало мене таке парадне привітання на порозі будинку Генерального Штабу. Здивувало тому, що, з одного боку, ми виконували таємну місію й отже боялися розконспірування. [...] Проте, відчув я в собі якесь внутрішнє задоволення. Це ж вітали мадярські достойники не нас — тих кількох осіб у ролі недосвідчених дипломатів, а наш народ, що в злиденних умовах бореться з найбільшими імперіями світу. Це вони, мадяри, відповідальні керівники суверенної держави, бачать у нас наших вояків, підпільників, революціонерів і віддають нам шану за них. Ми зростали в очах чужинців, нам було чим пишатися! Це ж було, як-не-як, досягнення нашої підпільної боротьби, досягнення хоч і недержавної нації, але яка, разом з тим, мислила та діяла по-державному»⁸⁴.

Всупереч угорським обіцянкам, мирні переговори між представниками ОУН(Б) та УНДО, з одного боку, та угорськими офіцерами генштабу на чолі з генерал-полковником Ф. Сомбатхеї — з іншого, мали переважно військовий характер, незважаючи на те, що на них також порушувалися питання політичного змісту. На спільну українсько-угорську зустріч не змогли з'явитися представники угорського уряду*, за винятком радни-

⁸⁴ *Гриньох І.* Сорок років тому в Будапешті. – С. 145.

* В той час коли в будівлі угорського генштабу відбувалися переговори між представниками українського визвольного руху та військовим керівництвом Угорщини, в Будапешті проходило засідання парламенту, де були присутні члени Ради Міністрів Угорщини.

ка Міністерства закордонних справ д-ра Дежу Шаї. За свідченням О. Луцького, відсутність офіційних політичних та урядових кіл Угорщини на переговорах з представниками української підпільної місії в Будапешті певною мірою розчарувала українських делегатів, які мали намір заключити з Угорщиною не тільки військову, а й політичну угоду. Підписання останньої мало не лише повернути «українське питання» на міжнародну арену та спричинити визнання підпільної Української держави з боку сусідньої Угорщини, а й наблизити керівні кола українського визвольного руху до Великої Британії, з представниками якої угорський уряд М. Каллаї підтримував таємні контакти. Провід ОУН(Б) розраховував на розрив союзницьких відносин між Угорщиною та Німеччиною в разі висадки англо-американських військ на Балканах та перехід першої до табору західних союзників⁸⁵. Однак на той момент угорське керівництво побоювалося військової інтервенції з боку Німеччини і тому намагалось діяти вкрай обережно в політичному плані та на міжнародній арені, дотримуючись тактики найменшого опору німецьким вимогам. Попри відсутність на українсько-угорському таємному форумі офіційних представників від угорського уряду, Ф. Сомбатхеї, за свідченням М. Степаняка, заявив, що регент М. Горті повністю в курсі переговорів з делегатами українського визвольного руху⁸⁶. Суворі субординація між регентом, як верховним головнокомандувачем угорських збройних сил, та начальником генштабу передбачала порядок звітування у всіх важливих військових справах, у тому числі й тих, що стосувалися переговорів з представниками рухів Опору.

Переговори в генеральному штабі угорської армії, які, за спогадами українських делегатів, проходили в цілком дружній та приязній атмосфері, відбувалися відповідно до інструкцій керівника «Р-33» Проводу ОУН(Б) М. Лебеда. Що ж до питання міждержавних кордонів, то українська сторона не наважилася порушити складну проблему в українсько-угорських стосунках — питання Карпатської України, вирішивши відкласти його

⁸⁵ ГДА СБ України, ф. 5, спр. 67418, т. 2, арк. 122.

⁸⁶ Там само, ф. 6, спр. 75135-фп, арк. 86 зв.

на післявоєнний період. Водночас українські представники, за свідченнями В. Чижевського (Демида), погодилися припинити в подальшому проведення будь-якої антиугорської діяльності на території Закарпаття, в чому угорська сторона була особливо зацікавлена^{87*}.

Слід зазначити, що уникнення відкритого обговорення на переговорах у Будапешті проблеми державної приналежності Закарпаття пояснювалося декількома причинами. *По-перше*, спрацювала формула, прийнята керівництвом ОУН та командуванням УПА про те, що питання державних кордонів майбутньої незалежної Української держави не може вирішуватися представниками українського визвольного руху на переговорах з керівними колами сусідніх держав і що воно належить виключно до компетенції вільного українського уряду самостійної України. *По-друге*, обидві сторони розуміли, що в даному питанні вони не зможуть дійти обопільної згоди і що суперечки на цьому ґрунті можуть тільки зірвати переговорний процес та скасувати всі попередні домовленості.

Внаслідок переговорів у Будапешті угорське вище командування погодилося видати наказ угорським окупаційним військам на території України із заборороною здійснювати в подальшому будь-які військові операції проти загонів УПА та каральні акції проти українського мирного населення і членів націоналістичного підпілля на території західноукраїнських земель. У свою чергу, командування УПА повинно було видати аналогічні накази усім підпорядкованим йому повстанським силам про загальне припинення антиугорських акцій.

Питання постачання УПА угорської зброї викликало в учасників переговорів дискусію. Угорське командування загалом

⁸⁷ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 33286-фп, т. 1, арк. 267.

* Даний пункт домовленості пояснює той факт, що після ліквідації угорською військовою контррозвідкою крайової організації ОУН на Закарпатті влітку 1942 р. та візиту делегації представників українського визвольного руху до Будапешта в грудні 1943 р. керівництво ОУН та командування УПА не намагалися поширити свій вплив на територію краю аж до моменту вигнання угорських військ Червоною Армією із Закарпаття в жовтні 1944 р.

погодилося передати зайву кількість зброї, боєприпасів та військової техніки українським повстанцям, однак наголосило на необхідності зробити це потай від німців. У результаті обговорення було вирішено, що угорці не передаватимуть самостійно зброю УПА, натомість повстанські відділи за попередньою домовленістю «опорожнятимуть» військові склади угорців під виглядом нападу. Стосовно угорських офіцерів-інструкторів для вишколу старшин і підстаршин УПА, то вони з угодою мали отримати статус «дезертирів» з угорської армії в УПА. Також було узгоджене й питання надання притулку втікачам-українцям в Угорщині. Угорські представники погодилися влаштувати в Будапешті неофіційне українське представництво⁸⁸. Проте зазначили, що остаточну відповідь на пропозицію української делегації зможуть дати лише через десять днів після попереднього узгодження даного питання з угорським урядом, про що представники українського підпілля мали дізнатися через штаб угорських військ у Львові^{89*}. Окрім цього, було також узгоджене питання про обмін зв'язковими старшинами між УПА та королівською угорською армією.

⁸⁸ Гриньох І. Сорок років тому в Будапешті. – С. 146–148.

⁸⁹ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 75135-фп, арк. 88.

* Угорський прем'єр М. Каллаї згадував щодо пропозиції українських повстанців прийняти українських втікачів на території Угорщини: «Я би дуже хотів пристати на цю пропозицію, однак, на жаль, було непрактично відповідати негайно. Успіх їхнього плану був дуже сумнівний, і здавалося, що коли вони почнуть це робити, наша участь у цьому стане очевидною. Тоді також, коли вони досягнуть Угорщини, німці захочуть "покласти на них руку", і це призведе до серйозного конфлікту. Якщо ми будемо опиратися, німці відразу отримають готовий привід для інтервенції. [...] Чи була б успішною чи неуспішною ця спроба, німці б сказали, що ми змовилися з ворогом. Це не означало, що ми відкидаємо притулок для партизан, але ми маємо відкласти наше остаточне рішення і небезпеку та відповідальність, які з цього випливають, до того часу, коли ситуація стане такою, що ми не зможемо далі відкладати з цим. Наше військове керівництво стояло на тому, що запит партизан про надання їм притулку може бути взятий серйозно до уваги лише тоді, коли партизани досягнуть угорських кордонів і це стане політичною, а не

Під час переговорів українські представники намагалися переконати угорські військові кола в необхідності підготовки оборони Дунайського басейну силами угорських збройних сил незалежно від планів німецького генштабу. При цьому делегати ОУН(Б) керувалися стратегічними розрахунками на можливу висадку західних союзників на Балканському півострові, що спричинило б встановлення західного впливу в країнах Південно-Східної Європи і завадило утвердженню радянського диктату в регіоні. За даними Є. Врецьони, українська делегація отримала запевнення від представників угорського генштабу в тому, що угорська армія готова прийняти дану концепцію української сторони, але лише у разі висадки військ альянтів на Балканах. Попри намагання українських представників довести угорським військовим колам, що вони діють виключно з власної ініціативи, в Будапешті склалося враження, що ці українські пропозиції зроблені з ініціативи західних союзників⁹⁰.

За свідченнями М. Степаняка, під час переговорів у Будапешті українська делегація висловила думку про те, що Німеччина вже програла війну на Сході і зазнає поразки у світовій війні взагалі. У зв'язку з цим на українські землі мала прийти Червона Армія, яка, просуваючись далі на Захід, розпочне більшовізацію країн Центрально-Східної Європи. Українські представники наголошували на існуванні спільної радянської загрози для українського та угорського народів. Це, у свою чергу, породжувало спільні інтереси двох сторін у протистоянні комуністичній експансії. Члени української місії заявили, що український народ рішуче налаштований на боротьбу з більшовиками і що в цій боротьбі він готовий до активної співпраці та союзництва зі всіма народами, які визнають право українців на створення власної незалежної держави в її етнографічних межах⁹¹.

військовою проблемою». Див.: Kállay N. Hungarian premier a personal account of a nation's struggle in the Second world war. With a foreword of C. A. Macartney. – New York: Columbia University Press, 1954. – P. 308, 309.

⁹⁰ Врецьона Є. Фрагменти з життя та боротьби / Упор. О. Панченко. – Гадяч, 2006. – С. 134–135.

⁹¹ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 75135-фп, арк. 87.

Угорські представники погодилися з оцінкою українською стороною становища на Східному фронті та наявністю загрози більшовизації Центрально-Східної Європи. Водночас вони підтримали висловлену українськими делегатами думку про те, що більшовики є спільним ворогом для обох народів. У зв'язку з цим, угорці виявили зацікавленість у створенні на кордоні з Угорщиною Української самостійної держави, яка мала стати своєрідним буфером від більшовицької загрози. Вони також підкреслили, що угорське командування планує обороняти кордони Угорщини власними силами і не бажає відсилати угорські війська на окуповані німцями східні території. Однак в існуючих зовнішньополітичних умовах воно змушене спрямовувати угорські війська далеко від кордонів Угорщини з огляду на сильний німецький тиск. Окрім цього, мадярські представники висловили сподівання, що взаєморозуміння та співпраця між Угорщиною та українським народом в майбутньому відіграють велику роль у спільній боротьбі проти більшовизму. При цьому українська сторона зазначила, що українці планують вести антибільшовицьку боротьбу самостійно, незалежно від інших держав, однак українські повстанські сили потребують зброї та інших військово-технічних засобів у зв'язку з необхідністю кількісного розширення УПА до «бажаних розмірів»⁹².

Під час переговорів із генерал-полковником Ф. Сомбатхеї українські делегати представили карту українських етнічних земель, на яких повинна була сформуватися Українська Самостійна Соборна Держава. Ця карта збереглася в угорських архівах у фондах генштабу угорської армії. Вона була підготовлена французькою мовою з відповідним коментарем до неї і відповідала стану на 1937 р. При цьому етнічна територія українського Закарпаття була віднесена до Української держави як її невід'ємна складова⁹³. Цим самим українські делегати намагалися у завуальованій формі представити свої інтереси щодо цієї території.

⁹² ГДА СБ України, ф. 6, спр. 75135-фп, арк. 87–87 зв.

⁹³ Держалюк М. Взаємини УПА з угорськими військами у 1944 р. // Память століть. – К., 1997. – № 1. – С. 138, 139.

У ході українсько-угорської зустрічі в Будапешті обговорювалося також питання українсько-польських міжнаціональних відносин. Угорські військові представники, негативно оцінюючи українсько-польський міжетнічний конфлікт на території Західної України як чинник, який сильно послаблював два потужних антикомуністичних рухи Опору в Східній Європі — польську АК та УПА, запропонували своє посередництво у проведенні переговорів між делегатами ОУН(Б) та польського націоналістичного підпілля. Зокрема угорці підкреслили, що надають великого значення подібному договору і впевнені, що їхнє посередництво в українсько-польських переговорах забезпечить позитивні результати. Представники ОУН(Б) відповіли, що подібні переговори вже ведуться, однак через великі територіальні претензії поляків домовитися з ними надзвичайно важко. Зі свого боку угорські делегати запропонували допомогу в налагодженні зв'язків Проводу ОУН(Б) з представниками польського еміграційного уряду в Лондоні для досягнення взаємної згоди. Однак оунівські представники відхилили посередництво угорців, посилаючись на те, що керівництво ОУН(Б) очікує завершення чергового раунду українсько-польських переговорів⁹⁴.

Наприкінці українсько-угорських переговорів у Будапешті, коли були узгоджені всі пункти угоди й аудієнція добігала кінця, українські делегати наважилися висловити неоднозначну пропозицію. Вони запропонували угорським керівним колам офіційно розірвати союз із гітлерівською Німеччиною та вивести угорські окупаційні війська з території України.

Член української делегації І. Гриньох писав у своїх спогадах:

«Для старшин, присутніх під час переговорів, це була справжня несподіванка. Наступила мовчанка. І ми, а ще більше мадярські старшини, дивилися на генерала Сомбатаї (має бути Сомбатхеї. — О. П.). Від нього очікували відповіді. Обличчя генерала показало сліди неспокою. Внутрішньо він стримував свою знервованість. Здавалося, він бореться сам із собою і шукає, як сформулювати своє рішення. І врешті він сказав рішучим тоном і

⁹⁴ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 75135-фп, арк. 83–83 зв.

тремтячим голосом: “Ні, волю, щоб мене повісив Сталін, аніж щоб розстріляв Гітлер”»⁹⁵.

Начальник генштабу Ф. Сомбатхеї та частина угорського військового командування, які розраховували на можливість розриву союзу з Німеччиною, через невдачі угорської дипломатії в переговорах із західними альянтами, втрату надій на можливу висадку англо-американських військ на Балканах та швидке наближення радянських військ до угорських кордонів на зламі 1943–1944 рр. були змушені надалі слідувати політиці вичікування, яка заперечувала ідею відкритого виступу проти Третього рейха. Сам Ф. Сомбатхеї вважав, що конфронтація з Німеччиною є небезпечною для країни у тих геополітичних умовах. Головною ідеєю фікс угорської правлячої еліти було збереження існуючого режиму в Угорщині перед обличчям двох потенційних загроз: німецької окупації з насадженням влади ультраправих та встановлення радянської влади. Ці побоювання провокували рефлекс самозбереження, який робив угорське політичне та військове керівництво нездатним до будь-яких активних дій у цій безнадійній ситуації.

Незважаючи на свій конспіративний характер, українська підпільна місія до столиці Угорщини не залишилася поза увагою західних дипломатів. Зокрема, про переговори між представниками українського збройного резистансу та угорським генштабом у Будапешті дізналися представники американського дипломатичного корпусу. Колишній посол США в Будапешті Джон Монтгомері згадував, що керівники українських повстанців були запрошені до Будапешта, де внаслідок переговорів з представниками угорського командування була досягнута таємна домовленість про ненапад, відмову від практики захоплення в полон вояків обох армій та обмін військовополоненими⁹⁶.

Це підтверджує у спогадах також угорський прем'єр М. Каллаї, відзначаючи, що наприкінці 1943 р. угорці запросили керівників українських, польських та російських некомуністичних партизан до Будапешта, де були проведені переговори з

⁹⁵ *Гриньох І.* Сорок років тому в Будапешті. – С. 148.

⁹⁶ *Montgomery J.F.* Hungary the unwilling satellite. – New York, 1993. – P. 164.

начальником угорського генерального штабу Ф. Сомбатхеї та вищими офіцерами, обговорені умови домовленостей, принципи стосунків між партизанами й угорськими окупаційними військами в німецькому тилу⁹⁷.

Мирні переговори між представниками українського визвольного руху та військово-політичними колами Угорщини в Будапешті середини грудня 1943 р. логічно вписуються в транснаціональну модель теорії міжнародних відносин (прихильники Дж. Розенау, К. Кайзер, Дж. Най, Р. Коохейн, Е. Морзе), згідно з якою держави можуть вступати у взаємодію з недержавними суб'єктами міжнародних відносин. Вони стали проявом нової тенденції у світовій політиці, коли на арену міжнародного життя поступово вийшли недержавні учасники (гравці) міжнародних відносин. Український визвольний рух за класифікацією П. Віллетса став «нелегітимним актором» світової політики⁹⁸.

Попри всі досягнуті в ході українсько-угорських переговорів у Будапешті усні домовленості, головною причиною того, що вони не завершилися підписанням якоїсь конкретної письмової угоди і були тимчасово призупинені, на думку угорських дослідників, були занадто сміливі й амбітні вимоги української сторони, а саме: наполягання на швидкому розриві угорсько-німецьких союзних відносин та заява про територіальну претензію щодо Карпатської України, на що угорські урядові кола за тих обставин не могли піти⁹⁹.

Головним завданням Угорщини на переломному етапі Другої Світової війни було збереження своєї державної незалежності та територіальної цілісності. Якщо вимога розірвати сто-

⁹⁷ *Kállay N.* Hungarian premier a personal account of a nation's struggle in the Second world war... – P. 307–308.

⁹⁸ *Мальський М.З., Мацяк М.М.* Теорія міжнародних відносин: Підручник. 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – С. 101–106.

⁹⁹ *Ravasz István.* Ukrán-magyar katonai kapcsolatok A XX. Század Első Felében // Україна-Угорщина: спільне минуле та сьогодення. Мат. міжн. наук. конф. (Київ, 14–16 квітня 2005 р. / Відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Ін-т історії України, 2006. – Old. 217.

сунки з Третім рейхом залежала від успішності переговорів Угорщини із західними державами та надання їй гарантії у забезпеченні військової підтримки з боку США та Великої Британії, то на територіальні поступки вона не могла піти за будь-яких обставин. Угорський уряд на зламі 1943–1944 рр. шукав вихід зі складної геополітичної ситуації, застосовуючи при цьому різноманітні зовнішньополітичні комбінації, спрямовані на збереження цілісності і недоторканості державних кордонів Угорщини та її правлячого режиму в майбутньому повоєнному світі. При цьому її керівники намагалися не повторити сумного досвіду Першої світової війни, коли Угорщина, як складова частина Австро-Угорської дуалістичної імперії, опинилася в таборі переможених країн і змушена була поступитися своїми територіями на користь держав-переможниць та новоутворених країн.

Опосередкованим свідченням проведення переговорів командуванням УПА з представниками угорського військового керівництва стало твердження самого головнокомандувача УПА, генерал-хорунжого Тараса Чупринки (Р. Шухевича) у статті «До генези Української Головної Визвольної Ради», надрукованій у 1948 р., де, зокрема, зазначалося:

«Бойові й політичні успіхи УПА зацікавили українською проблемою сусідів України та інші чужонаціональні політичні кола. З Головним Командуванням УПА зв'язувалися представники урядів інших держав, бажаючи провести переговори з офіційним представництвом українського народу з метою врегулювати цілий ряд політичних справ, актуальних тепер чи в майбутньому. Тому, що такого загальнонаціонального представництва українського народу в цей час не було, взимку 1943–1944 рр. ці переговори проводило Головне Командування УПА. До участі в цих переговорах Головне Командування запросило також представників інших українських політичних самостійницьких угруповань»¹⁰⁰.

Щодо характеру та мети переговорів представників українського визвольного руху з військово-політичними колами

країн — союзників Третього рейха (Угорщини та Румунії) в 1943–1944 рр. І. Гриньох зазначав:

«Справа не в тому, що і Угорщина, і Румунія були сателітами Німеччини, справа в тому, що обидві держави втримували свої залоги на Україні, і ці залоги треба було неутримувати, щоб концентрувати свою боротьбу на фронтах проти найбільших ворогів — гітлерівської Німеччини і більшовицької Москви. Справа також у тому, що Угорщина, Румунія і Польща — сусіди України. Треба було почати впорядковувати сусідські відносини»¹⁰¹.

Наприкінці грудня 1943 р. після повернення української делегації до Львова на територію Волині була направлена угорська військова місія на чолі з полковником угорського генерального штабу, колишнім начальником відділу 1-Б 8-го угорського окупаційного корпусу Ференцом Мартоном у складі молодшого лейтенанта Ю. Штама (перекладача, закарпатця за походженням) і сержанта Сабо (радиста). Вона мала на меті встановити тісні контакти з командуванням УПА, познайомитися з українським національно-визвольним рухом у регіоні, дізнатися про організаційно-штатну структуру та засади формування УПА. Загалом місія повинна була посприяти українсько-угорському військово-позорозумінню та виробленню спільної стратегії й тактики антибільшовицької боротьби. Зі свого боку ГК УПА призначило Р. Волошина (Горбенка) та О. Логуша (Іваніва) на посади головних інформаторів угорської військової місії, а Андрія Дольницького — головним зв'язковим і опікуном угорських делегатів. Для охорони угорської делегації командуванням УПА був організований спеціальний відділ курінного Кропиви (Василя Процюка), складений план поїздок та інспекцій заплля УПА. Під час візиту угорських військових представників відділи УПА перебували в постійній бойовій готовності, здійснювали посилену військову розвідку в терені. Безупинно працювало забезпечення. Крім кількох втаємничених, про прибуття угорської місії на територію Во-

¹⁰⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 10. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки». Документи і матеріали. – Торонто; Львів, 2007. – С. 339.

¹⁰¹ Гриньох І. Українська Головна Визвольна Рада. У 30 річницю її створення // Сучасність. – Мюнхен, 1974. – Ч. 7–8. – С. 77.

лині в с. Будераж майже ніхто не знав. Заздалегідь були вжиті всі необхідні заходи конспірації. Всі стратегічно важливі господарські та військові об'єкти на території запілля УПА були замасковані від угорських представників.

Угорська делегація була доставлена кінним роєм Байди у супроводі В. Коренюка (Палія, Модеста) із залізничної станції Мирогоща у с. Будераж Мізоцького району, де для угорських гостей був влаштований спеціальний концерт із привітанням. Тут угорські військові провели огляд сотні УПА. Звідси в супроводі В. Коренюка (Модеста), Д. Казвана (Черника) та П. Олійника (Енея) угорські представники виїхали у с. Батьківці, де оглянули кінну сотню полковника О. Даниленка (Данька). Після цього угорська делегація виїхала в с. Теремно, де сфотографувала місце колишнього бою між відділом УПА та загоном радянських партизан. Звідси угорські офіцери в супроводі старшин УПА виїхали до с. Вовковий Козинського району, де була здійснена інспекція куреня Юрка (командир Я. Яковлів) та сотні чехів при УПА. Після наради з повстанськими старшинами і святкового концерту, влаштованого місцевим населенням для гостей, угорська делегація оглянула майстерні та промислові об'єкти повстанського запілля. Наприкінці в с. Глибока Долина був проведений огляд артилерійського відділу УПА Берези¹⁰².

2 січня 1944 р. угорська делегація на чолі з Ференцем Мартоном прибула в супроводі перекладача і трьох старшин ГК УПА до штабу 4-ї ВО «Тютюнник» групи УПА-Північ, який розташовувався в с. Топча Корецького району на Рівненщині. З цього приводу в оселі одного з місцевих мешканців був влаштований привітальний банкет. Згодом відбулися переговори, на яких з української сторони були присутні представники штабу 4-ї ВО «Тютюнник» — командир групи Федір Воробець (Верещака, Шигуніч Денис, Олекса Глід), шеф військового штабу Петро Гудзоватий (Очеретенко), політичний вихователь Євген Молчан (Орел), командир з'єднання «Хмельницький» Яків Яковлів (Кватиренко), шеф військового штабу з'єднання Андрій Ба-

лицький (Вітер) та політичний референт Хитрий. Ф. Мартон у привітальному слові високо оцінив «доблесну повстанську армію, яка несе визволення людству», і передав її командирам 1000 індивідуальних перев'язочних пакетів, зброю та боєприпаси. У відповідь Ф. Воробець (Верещака) вказав на необхідність тісної співпраці між обома арміями для проведення спільних бойових операцій проти більшовиків. З січня 1944 р. угорська делегація з дозволу командування УПА оглянула особовий склад з'єднання «Хмельницький» в с. Мала Совпа Корецького району на Рівненщині. При від'їзді полковник Ф. Мартон пообіцяв подарувати повстанцям радіостанцію¹⁰³.

Головний опікун місії А. Дольницький (Кисіль) розповідав:

«Мартон отримав хорошу інформацію про наш рух від Волошина та Логуша. Ми відвідували бойові відділи УПА всіх родів зброї, робили їхній перегляд і полк[овник] Мартон розмовляв зі старшинами відділів. Відбулися подібні інспекції нашого підпільного та господарського апарату. Мені здавалося, що вже на початку перебування при УПА полк[овник] Мартон був переконаний, що має справу не зі стихійним місцевим бунтом, а з добре організованою й дисциплінованою підпільною армією, що розпоряджається свідомими та бойовими кадрами і спирається на справжній адміністративний апарат. Він теж помітив, що УПА має повну підтримку населення. Мені було приємно помічати, як полк[овник] Мартон відкривав щораз нові прикмети нашої організації й, здавалося, набирав до УПА щораз більшого респекту в час нашої поїздки. Він був здивований артилерійським полком к[оманди]ра Берези. Особливо він захопився кінним ескадроном полк[овника] Олександра Даниленка (Данька). [...] Був полк[овник] Мартон присутній і на нічних вправах, прийняв звіт від узбецького відділу, що перейшов від німців до УПА в повному озброєнні та амуніції. Коли при відвідинках одного польового шпиталю він довідався, що лікар робить операцію без наркозу, він негайно склав з лікарями список необхідних медикаментів та інструментів і того самого дня передав це замовлення по радіо до штабу угорської армії. За

¹⁰² ГДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 48, арк. 96.

¹⁰³ ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 338, арк. 168–169; ф. 5, спр. 67430, т. 3, арк. 102–103, 109–110, 118.

декілька днів 12 саней, навантажені скринями медикаментів, прибули з Мирогощі до шпиталю. Познайомили ми полк[овника] Мартона і з нашою промисловістю»¹⁰⁴.

Згодом угорська місія вирушила з території ВО «Богун» на північ до ВО «Заграва», де в той час розташовувався ГВШ УПА. 6 січня 1944 р. полковник Ф. Мартон зустрівся з командиром групи УПА-Північ Дмитром Клячківським, начальником штабу полковником Л. Ступницьким (Гончаренком) та іншими повстанськими старшинами в с. Комарове Колківського району на Волині¹⁰⁵. У цей час був урегульований конфлікт між відступаючими під Коростенем угорськими частинами та загonom УПА, який мадяри прийняли за радянських партизан¹⁰⁶. За спогадами Ю. Ступницького, під час переговорів сторони підтвердили попередню домовленість про взаємний ненапад, пропуск частин обох армій через контрольовану ними територію. Угорці зобов'язалися передати відділам УПА певну кількість зброї та амуніції¹⁰⁷. За свідченнями М. Степаняка, Р. Волошин (Горбенко) під час переговорів з полковником Ф. Мартоном представив йому план розгортання боротьби УПА в радянському тилу, що надзвичайно зацікавило угорських військових¹⁰⁸. З боку угорців особою, відповідальною за координацію з УПА антибільшовицької боротьби, став підполковник Й. Падані. Під час перебування угорської делегації на території заплля ВО «Заграва» капітан Андрій Дольницький був

¹⁰⁴ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА та угорською армією. – С. 51–56.

¹⁰⁵ Там само. – С. 58; Советские органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне. Сб. док. и мат. Т. 4. 1943 / Высшая орден Октябрьской революции Краснознаменная школа КГБ СССР имени Ф. Э. Дзержинского / Гл. ред. В. П. Пирожков. – М., 1988. – С. 359.

¹⁰⁶ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА та угорською армією. – С. 58.

¹⁰⁷ Ступницький Ю. Спогади про пережите. Літопис Української Повстанської армії. Бібліотека. Т. 1. – Львів; Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 2004. – С. 66.

¹⁰⁸ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 75135-фп, т. 1, арк. 88 зв.

призначений на посаду зв'язкового старшини УПА при штабі угорської армії^{109*}.

За даними члена КВШ УПА-Північ В. Левковича (Вороного), полковник Ф. Мартон виступав на повстанському Святвечорі 6 січня 1944 р., а згодом через наближення фронту разом із групою угорських офіцерів відлетів літаком в Угорщину¹¹⁰. Після проведення переговорів один з відділів УПА, що супроводжував мадярську делегацію до станції Олика, отримав від угорців чотири ящики гранат і кілька ящиків амуніції¹¹¹. За деякий час полковник Ф. Мартон був призначений головним зв'язковим офіцером від угорської окупаційної армії при крайовому командуванні УПА-Північ.

Таким чином, поїздка угорської військової місії на територію Рівненщини наприкінці 1943 – на початку 1944 рр. та обмін зв'язковими старшинами завершили переговорний процес між командуванням УПА та угорської армії і заклали надійні підвалини для подальшої військової співпраці між двома сторонами на антибільшовицькій основі.

Досить дискусійними і недостатньо вивченими залишаються справжні стратегічні мотиви угорського командування в про-

¹⁰⁹ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА та угорською армією. – С. 58–59.

* Слід зазначити, що інституція зв'язкового офіцера від партизанської формації при штабі угорської королівської армії не була чимось особливим в угорській військовій практиці в 1943–1944 рр. Зокрема, в Будапешті в 1943 р. перебував зв'язковий офіцер від сербських четників Драже Михайловича на прізвище Боснякович, який підтримував контакти з угорськими військовими колами, забезпечував радіозв'язок та обмін розвідувальною інформацією між угорською армією та сербськими партизанами, поставку угорської зброї та медикаментів четникам, перекидання сербських емігрантів з Угорщини на югославську територію. Див.: Macartney C.A. October fifteenth. A history of modern Hungary. 1929–1945. Р. II. – Edinburg: University Press, 1957. – Р. 180.

¹¹⁰ Левкович-«Вороний» В. Сторінки з пережитого комбатантом УПА. – С. 28.

¹¹¹ Ступницький Ю. Спогади про пережите. Літопис Української Повстанської армії. – С. 66.

веденні переговорів з представниками ОУН(Б) та УПА. На думку польського дослідника Г. Мотики, в разі виходу Угорщини із Другої світової війни угорці сподівалися заручитися підтримкою українського підпілля і забезпечити з його допомогою успішний перехід угорських військ на територію батьківщини¹¹².

Однак пояснення польського автора є досить спрощеним підходом до інтерпретації дій угорського військового керівництва. На нашу думку, слід враховувати більш ширший геополітичний контекст переговорів між УПА та угорською королівською армією на завершальному етапі Другої світової війни. Усвідомлюючи загрозу поширення комуністичної експансії на Захід, угорські військові кола, пов'язані з прозахідним курсом політики уряду М. Каллаї, в 1943 р. намагалися скоординувати діяльність антикомуністичних рухів Опору в Східній Європі для спільного протистояння більшовизму. З цієї метою командування угорських окупаційних частин на Східному фронті в 1943–1944 рр. ініціювало переговорний процес не тільки з представниками УПА, а і з командуванням польської АК.

Відповідно до тактичної схеми, прийнятої угорським командуванням та підтриманої урядом М. Каллаї в 1943 р., угорські окупаційні війська, які перебували на радянській території, задля збереження власної боєздатності та сил повинні були уникати сутичок з некомуністичними партизанськими формуваннями поляків, українців та росіян, укладаючи з ними договори про ненапад, домовляючись про обмін військовополоненими та постачаючи їм медикаменти¹¹³.

Феномен замирення угорських окупаційних військ з небажаними рухами Опору був безпосередньо пов'язаний із небажанням угорської військово-політичної еліти розпорозувати військовий потенціал країни у війні на Східному фронті та водночас із фатальною неможливістю вирішення питання з репатріації угорських експедиційних сил з радянської території в Угорщину, з огляду на непоступливу позицію Німеччини. За

¹¹² Motyka G. *Ukraińska partyzantka 1942–1960...* – S. 273.

¹¹³ Kállay N. *Hungarian premier a personal account of a nation's struggle in the Second world war.* – P. 307, 308.

цих умов тактика максимального уникання конфліктів з місцевими партизанськими формуваннями для збереження власних сил залишалася єдиною рятівною лінією поведінки угорських окупаційних військ.

Про результати українсько-угорських домовленостей та їхнє втілення на практиці свідчив після війни М. Лебець, який курував переговорний процес із угорцями:

«Від того часу мадяри поводяться лояльно в цілому терені. Перепускаючи відділи УПА через вузлові лінії, що стережуть, подають денні гасла, повідомляють про небезпеку з боку німців, перестають грабувати, знають та респектують нашу боротьбу за самостійність. Такий стан тривав до кінця німецької окупації»¹¹⁴.

Подібну оптимістичну оцінку стану відносин між угорськими окупаційними військами та УПА після замирення на вищому штабному рівні давав також А. Дольницький:

«Відносини між угорцями та повстанцями надалі склалися добре. Майже на всій території, де стояли угорські частини, українське населення не знало клопотів. Не було більше боїв між УПА та угорцями. Щоправда було кілька дрібних сутичок та непорозумінь, але вони були швидко полагожені зв'язковими старшинами»¹¹⁵.

Однак наведені вище свідчення діячів ОУН(Б) більш схильні до ідеалізації повстансько-угорських стосунків, аніж претендують на адекватне відбиття об'єктивних реалій. Відносини між УПА та угорською окупаційною армією в 1943–1944 рр. мали багатогранний і вкрай неоднозначний характер. Існували як випадки взаємного ненападу та співпраці, так і факти збройних сутичок, боїв, зіткнень, пограбування угорськими військами українського населення та роззброєння повстанськими за-

¹¹⁴ Лебець М. УПА. Українська повстанська армія: її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Ч. 1. Німецька окупація України. – Дрогобич: Відродження, 1993. – С. 77, 78.

¹¹⁵ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією. – С. 51.

гонами угорських вояків. Усе залежало від низки об'єктивних та суб'єктивних чинників, головним серед яких була світова війна, в якій Угорщина брала участь на боці Третього рейха.

Наведемо кілька прикладів збройних сутичок між відділами УПА та боївками ОУН(Б), з одного боку, та угорськими військами — з іншого, в жовтні–грудні 1943 р. Так, 10 жовтня 1943 р. відділ УПА роззброїв невелику групу угорських гонведів, яка прибула у с. Башківці на Кременеччині для стягнення продовольчого контингенту¹¹⁶. 1 листопада 1943 р. боївка СБ Радивилівського району разом із сільською самообороною Почаївського району захопили в полон 10 мадярів, які виїхали на господарську операцію. Після роззброєння серед полонених угорців була проведена пропагандистська кампанія, в ході якої роз'яснювалося, що УПА не має ворожих намірів стосовно угорців і що повстанці будуть виступати проти останніх лише в тому разі, якщо гонведи вдаватимуться до грабіжницьких акцій в українських селах¹¹⁷.

На початку листопада 1943 р. місцева боївка ОУН(Б) під керівництвом Ф. Бондарчука (Сірого) стала до бою поблизу с. Полиці Володимирецького району з групою німців та угорців (10 ос.), які поверталися з реквізованим майном. У результаті короткочасного бою група грабіжників була знищена. 2 листопада 1943 р. курінь УПА Негуса під командуванням С. Олеськіва оточив угорські війська в с. Сторожів Корецького району. Попри те, що бій тривав цілу ніч, повстанці так і не змогли вибити угорців з укріпленої позиції. Тоді ж курінь УПА кількістю 400 ос. здійснив напад на німецькі й угорські війська в с. Осова Дубровицького району¹¹⁸. 17 листопада 1943 р. гонведи за наказом німців розгромили шоферську школу УПА в Радивилівському районі¹¹⁹. 23 листопада 1943 р. районна боївка СБ об-

стріляла угорську групу (4 ос.) в с. Бочаниця під час здійснення нею грабіжницької акції, внаслідок чого двоє мадярів втекли, а двох було роззброєно¹²⁰. Того ж дня під час приїзду угорської частини у м. Бережниця повстанська розвідка натрапила на угорську і вирішила законспіровано відступити, так і не ставши до бою¹²¹.

У листопаді 1943 р. відділ УПА роззброїв колону угорських військ на шляху між селами Підзамче — Будки Радивилівського району на Рівненщині, відпустивши всіх гонведів на волю. Аналогічні акції були проведені повстанцями проти чоти маляр (50 ос.) поблизу с. Святе Здолбунівського району, а також сотнею УПА Сокола (командир Ф. Остапчук) проти угорської охоронної застави на залізничному мості біля с. Замчисько Дубенського району. Восени 1943 р. відділ УПА Калини (командир Т. Ткачук) провів бій з угорцями поблизу с. Війниця Млинівського району¹²².

Під час проведення 9 грудня 1943 р. реквізиційної акції німців разом з мадярами (100 ос.) в с. Півче Мізоцького району дійшло до зіткнень із повстанським загonom В'юна та відділом азербайджанців у складі УПА, що перебували в околиці і стали на захист населення. Внаслідок несподіваного нападу повстанців війська окупантів змушені були відступити¹²³. На початку грудня 1943 р. під час рейду куреня Благого з південної Кременеччини на схід у с. Нова Гута повстанці були обстріляні угорсько-німецькою залізничною охороною¹²⁴.

¹²⁰ ДАРО, ф. Р-30, оп. 2, спр. 33, арк. 22.

¹²¹ Там само, спр. 29, арк. 92.

¹²² Денищук О.С. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. – С. 178, 191, 219.

¹²³ Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / Гол. ред. кол. Я. Ісаєвич. – Львів, 2003. – С. 481; ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 75, арк. 10.

¹²⁴ «3 хроніки подій на українських землях» (кінець 1943 і початок 1944 рр.). Збірка. Ч. 4 //Архів ЦДВР, ф. 7, т. 5, арк. 2.

¹¹⁶ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 32, арк. 138.

¹¹⁷ ДАРО, ф. Р-30, оп. 2, спр. 32, арк. 67.

¹¹⁸ Денищук О.С. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. – С. 169, 188, 228.

¹¹⁹ ДАРО, ф. Р-30, оп. 2, спр. 33, арк. 47.

12 грудня 1943 р. у передмісті Тупинки відбувся бій між відділом УПА та німецькими й угорськими військами, які приїхали грабувати населення. В результаті бою було вбито шістьох німців і роззброєно кількох мадяр¹²⁵. У цей же день відбулася реквізиційна акція німецьких та угорських військ у с. Уїздці Здолбунівського району. При цьому останні відмовилися взяти участь у грабежі українського населення¹²⁶. У ніч з 19 на 20 грудня 1943 р. на Жолудському переїзді між станціями Рафалівка та Антонівка Володимирецького району угорська застава зробила засідку на відділи повстанців Хортів–Корбана, в результаті чого були поранені троє стрільців¹²⁷. 24 грудня 1943 р. відділ УПА здійснив обстріл німецьких військ, які збирали продовольчий контингент у с. Мізочок. На допомогу німцям прибули дві машини мадярів, які відкрили вогонь по повстанцях. Внаслідок цього відділ УПА був змушений відступити¹²⁸. Подібна сутичка відбулася також 23 грудня 1943 р. в с. Богушівка Млинівського району¹²⁹.

Вночі 24 грудня 1943 р. курені УПА Кори (командир М. Мельник) та Ярка (Д. Каленюка) і відділ під командуванням Овдія здійснили напад на угорську частину (чисельністю близько 2000 ос.) в с. Великі Цепцевичі Володимирецького району, в ході якого повстанці зазнали значних втрат. З боку УПА загинуло 12 стрільців разом із сотенним, кілька бійців було поранено. Крім того, повстанці втратили танк. Через невдало проведену акцію повстанці змушені були відступити, а угорські війська спалили декілька садіб у селі та розпочали репресії проти мирних жителів. Це, у свою чергу, спричинило поширен-

¹²⁵ ДАРО, ф. Р-30, оп. 2, спр. 33, арк. 303.

¹²⁶ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 75, арк. 10.

¹²⁷ Літопис УПА. Т. 11. Нова серія. Мережа ОУН(Б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). Документи / Упоряд. В. Ковальчук. – К.; Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 2007. – С. 403.

¹²⁸ ДАРО, ф. Р-30, оп. 2, спр. 33, арк. 120.

¹²⁹ Там само, арк. 124.

ня серед українського місцевого населення нарікань на УПА «за зачепку мадярів»¹³⁰.

24 грудня 1943 р. під час проведення грабіжницької акції в с. Мощаниці на Острозчині угорці несподівано побачили українських повстанців, які хотіли їх роззброїти, і втекли, забравши з собою частину награваного майна. Того ж дня в с. Уїздці п'ятеро стрільців УПА роззброїли вісьмох мадяр. У відповідь до села прибула угорська чота чисельністю 50 ос., яка, погрожуючи спаленням села, поставила повстанцям ультиматум: віддати всю захоплену ними зброю до 28 грудня 1943 р. При цьому угорський командир у розмові з селянами висловив співчуття до України, зазначивши, що «*цілком розуміє становище українців, але такими вчинками, як цей, вони самі собі роблять шкоду*». Після цього випадку угорці також ускладнили перехід через залізницю відділів та загонів УПА¹³¹.

30 грудня 1943 р. у с. Мощаниці Острозького району на Рівненщині відбувся бій між мадярським підрозділом та відділом УПА, який виступив на захист українського населення. Під натиском угорських танкеток і гармат повстанці змушені були відступити, втративши трьох стрільців убитими і шістьох пораненими. У мадярів був убитий один полковник та ще четверо офіцерів і понад 20 вояків. Незважаючи на втрати, угорцям вдалося спалити в селі 20 господарств та забрати багато цивільних людей¹³².

31 грудня 1943 р. угорські війська, повертаючись назад після пограбування разом із поляками сіл Велика Яблунька та Собятин у Маневецькому районі на Волині, зітнулися з відділом УПА, який став на захист українського населення. Однак через невдало сплановану засідку повстанців угорські вояки змогли безперешкодно відступити¹³³. У грудні 1943 р. місцева боївка ОУН(Б) під командуванням М. Павлюка (Тихого) здійснила за-

¹³⁰ ДАРО, ф. Р-30, оп. 2, спр. 29, арк. 73.

¹³¹ Там само, спр. 33, арк. 120, 176.

¹³² Там само, арк. 127.

¹³³ ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 357, арк. 68.

сідку поблизу с. Новоселівка Млинівського району на автоколону з угорською чотою (25 ос.). Без жодного опору угорські гонведи здалися в полон, віддавши підпільникам всю зброю. Всі мадяри були відпущені на волю. У грудні 1943 р. у с. Угорське Шумського району Тернопільської області відділ УПА Лисого розгромив сотню угорців¹³⁴. У січні 1944 р. угорські фронтові війська разом з німецькими звели бій із сотнею УПА Великана (командир Михайло Кондрась) в с. Сураж Шумського району на Тернопільщині, внаслідок чого повстанці були змушені відступити¹³⁵.

Відносини між УПА та угорськими військами на Волині стали предметом пильної уваги з боку окремих районних керівників ОУН(Б). Так, у листі керівника розвідувально-інформаційної мережі ОУН(Б) одного з районів Софії до «друга Проміня» від 1 січня 1944 р. рекомендувалося звітувати про стосунки між українцями та мадярами кожні 10 днів¹³⁶.

Підсумовуючи, можна зазначити, що відносини між УПА та угорськими окупаційними військами в 1943 р. на території Волині та Південного Полісся стали важливим початковим етапом взаємин між двома сторонами. Досягши свого кульмінаційного моменту влітку 1943 р., збройне протистояння між УПА та угорськими військами на початку осені 1943 р. стало поступово спадати, а відносини між двома сторонами поетапно еволюціонували в мирні переговори про ненапад. Переговорними практиками з УПА було охоплено як командування окремих частин та з'єднань угорських окупаційних військ, так і вище військове керівництво Угорщини. Попри наявність чітко окресленої тенденції до переговорів, процес замирення між повстанськими силами й угорськими гонведами на низовому рівні затягся до кінця 1943 – початку 1944 рр.

Внаслідок переговорів на вищому напівофіційному рівні між представниками українського визвольного руху та військово-політичними колами Угорщини в Будапешті в середині

грудня 1943 р. була досягнута таємна «джентльменська» угода про ненапад, нейтралітет та військову співпрацю на антибільшовицькій основі. Українсько-угорські мирні переговори не завершилися підписанням якогось конкретного документа: всі пункти домовленостей були узгоджені усно. Під час зустрічі в Будапешті були визначені перспективи майбутньої співпраці між двома вільними державами, угорські військово-політичні кола визнали необхідність створення незалежної Української держави на кордоні з Угорщиною. Однак визнання Угорщиною незалежної України відкладалося до виникнення сприятливих для цього міжнародно-політичних умов. У ході переговорів були зроблені помітні кроки для дружнього зближення між угорським та українським народами. Угорські керівні кола визнали ОУН(Б) за головну силу й лідера українських національно-визвольних змагань — рух, здатний виражати інтереси українського народу та репрезентувати його на міжнародній арені, а УПА — як військове формування українського визвольного руху. Водночас слід відзначити непересічну відвагу та надзвичайну амбітність української делегації, яка змогла прямо й відверто запропонувати вищому військовому командуванню Угорщини відійти від союзу з Німеччиною та виступити проти неї та СРСР на боці сформованого антибільшовицького блоку поневолених народів (АБН). У ході та підсумку переговорів вони ні на крок не відступили від ідеї соборності Української держави, залишивши, зокрема, справу Закарпаття на майбутнє українсько-угорських переговорів, загалом визнаючи цей регіон невід'ємною складовою Української держави.

Разом з переговорами, важливою складовою відносин між УПА та угорськими окупаційними військами у досліджуваний період було збройне протистояння. Своєрідним барометром повстансько-угорських взаємин на локальному рівні було ставлення угорських військ до українського мирного населення. Виступи українських повстанців на захист цивільного населення, як і сам чинник військової конфронтації, змушували угорське командування йти на замирення з УПА та зважати на інтереси українського визвольного руху у волинсько-поліському регіоні.

¹³⁴ Денищук О.С. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. – С. 204, 392.

¹³⁵ Там само. – С. 394, 395.

¹³⁶ ДАРО, ф. Р-30, оп. 2, спр. 33, арк. 227.

Пагіря А. Противостояние и переговоры между УПА и венгерскими оккупационными войсками на Волыни и южном Полесье.

В статье на основе малоизвестных документов органов государственной безопасности УССР анализируются военно-политические отношения командирами УПА и венгерских оккупационных войск на территории Волыни и южного Полесья в 1943 г.

Ключевые слова: УПА, венгерские оккупационные войска, Волынь, Полесье.

Pahyrya A. The encounter and negotiation of UPA and Hungarian occupation troops in Volyn and Southern Polissya.

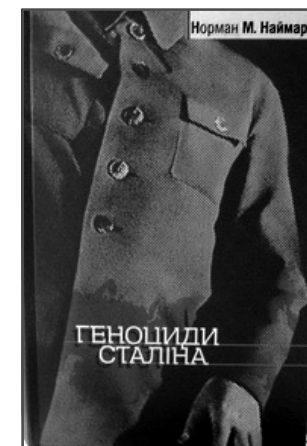
Based on the documents of state security of the UKSSR the author studies military and political relationships of the commanders of UPA and Hungarian occupation troops in Volyn and Southern Polissya in 1943.

Key words: UPA, Hungarian occupation troops, Volyn, Polissya.

РЕЦЕНЗІЇ

Норман М. Наймарк.

Геноциди Сталіна. Пер. з англ.
В. Старка. – Київ: Видавничий дім
«Кієво-Могилянська академія»,
2011. – 135 с.

**Про книгу Нормана Наймарка,
дослідження геноциду та інше**

Книжка професора Нормана Наймарка вийшла в США минулого року¹. Ось чому її появу українською мовою цього року можна вважати майже блискавичною реакцією українських видавців на цю значущу публікацію. Сам Наймарк у передмові до київського видання пише: *«Питання геноциду, звісно, важливе для українців, і я сподіваюсь, що ця книжка допоможе їм краще усвідомити його динаміку»*. Ті, хто читав згадану книгу, мають усі підстави стверджувати, що сподівання Наймарка є

¹ Див.: *Norman M. Naimark. Stalin's Genocides.* – Princeton; NJ: Princeton University Press, 2010. – 163 p.